

Paholaisnimistö vanhassa kirjasuomessa

Kandidaatintutkielma

Aleksi Palokangas

Suomen kieli

Kielten laitos, Jyväskylän yliopisto

2016

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Kielten laitos
Tekijä – Author Aleksi Palokangas	
Työn nimi – Title Paholaisnimistö vanhassa kirjasuomessa	
Oppiaine – Subject Suomen kieli	Työn laji – Level Kandidaatintutkielma
Aika – Month and year Toukokuu, 2016	Sivumäärä – Number of pages 43
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkimusaiheena tässä tutkielmassa on vanhassa kirjasuomessa esiintyvä paholaisnimistö. Aihe on perusteltu, sillä vanhan kirjasuomen aikakauden paholaisnimistöä ei ole tutkittu aikaisemmin. Tutkimus selvitti, millaisten vaiheiden kautta kaksi ensimmäistä suomenkielistä Uutta testamenttia on käännetty ja miten paholaista on nimitetty näissä teksteissä.</p> <p>Ensimmäinen Uusi testamentti on Mikael Agricolan kääntämä, ja se on julkaistu vuonna 1548. Toinen teoksista on eri vaiheiden jälkeen painettu vuonna 1642, ja sen viimeistelystä vastasi Eskil Petraeuksen johtama käännöskomitea. Käännöshistoriaa esitellään ennen tutkimuksen varsinaista nimistöosuutta, koska käännöshistorian tuntemus selittää osittain nimistön muutoksia, niin sisällöllisiä kuin ulkoasullisiakin.</p> <p>Paholaisnimistöä tarkastellaan nimien ja nimitysten kokonaismäärän sekä esiintymistiheyden muutosta. Lisäksi tutkitaan nimien ja nimitysten merkityksien ja kirjoitusasun mahdollisia muutoksia näiden kahden Uuden testamentin välillä. Frekventimpien nimien ja nimitysten etymologia, eli alkuperä, esitetään.</p> <p>Nimistöntutkimuksen teoriataustan ohella työssä on käytetty korpuslingvististä tutkimustapaa. Se on tuore näkökulma vanhan kirjasuomen tutkimukseen. Alkuperäinen tekstiaineisto seulottiin läpi lukemalla siitä kattava otos. Näin onnistuttiin keräämään laaja näyte teosten paholaisnimistöistä. Seuraavassa työvaiheessa näitä niminäytteitä käytettiin hakusanoina, kun teoksiin kohdistettiin korpushakuja kokonaiskuvan muodostamiseksi nimistöä.</p> <p>Lopputuloksina esitetään, että Mikael Agricolan urauurtavaa työtä seurasi monipolvinen ja osittain nykytutkimukselle vaiheiltaan epäselvä Biblian käännöstyö, jossa suomen kirjakieltä uudistettiin huomattavasti. Sen vaikutuksesta muun muassa nimien kirjoitusasut muuttuivat yhdenmukaisemmiksi. Korpushakujen tulokset antavat tarkan kuvan nimistöä ja sen ominaisuuksista. Frekventein paholaisnimi on pakanallisesta ukkosenjumalasta johdettu <i>Perkele</i>, ja sen käyttö ulottuu useampiin osiin näissä teoksissa kuin minkään muun paholaisnimen. Nimi ei esiinny alkuperäistekstissä, joten se on tullut käännöksiin suomen kielestä. Tämä voi viitata nimen hyvinkin merkittävään asemaan. Jatkotutkimuksen avulla voidaan selvittää, onko samanlaista pakanallisten nimien varhaisiin uskonnollisiin teksteihin kulkeutumista tapahtunut myös suomen sukulaiskielissä.</p>	
Asiasanat – Keywords Nimistöntutkimus, korpuslingvistiikka, vanha kirjasuomi, paholainen, demonit, raamatunkäännökset	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto, Fennicum	
Muita tietoja – Additional information	

1 JOHDANTO	1
2 KORPUSLINGVISTIIKKA JA NIMISTÖNTUTKIMUS	3
2.1 Korpuslingvistisen tutkimuksen pääperiaatteet.....	3
2.2 Nimistöntutkimuksellinen näkökulma.....	4
3 AINEISTON TAUSTAT	6
3.1 Mikael Agricolan Se Wsi Testamenti vuodelta 1548.....	6
3.2 Eskil Petraeuksen komitean Biblia: Se on: Coco Pyhä Ramattu Suomexi vuodelta 1642.....	7
3.2.1 Paavali Juustenin osuus ja Ericus Eri Sorolaisen komitean käännöstyö	8
3.2.2 Isaacus Rothoviuksen johtama työ ja Eskil Petraeuksen komitean lopullinen käännös	9
3.3 Aineistojen kirjoitusasujen ominaispiirteet sekä keskinäiset erot.....	10
3.3.1 Agricolan oikeinkirjoituksen ominaispiirteistä.....	11
3.3.2 Biblian oikeinkirjoituksen ominaispiirteistä.....	13
4 AINEISTO JA METODIT	14
4.1 Aineistojen sanamäärä	14
4.2 Aineiston seulominen ennen Korp-hakuohjelman käyttöä.....	14
4.2.1 Seulonnan tekninen toteutus ja periaatteet	15
4.2.2 Seulonnan haasteista.....	16
4.2.3 Seulonnan tulokset	17
5 KORPUSMETODILLA SAADUT HAKUTULOKSET JA NIIDEN ANALYSOINTI.....	23
5.1 Hakutulokset.....	23
5.2 Hakutulosten analysointi.....	27
5.2.1 Yleisimmät paholaisnimet mahdollisine käyttöalojen muutoksineen.....	27
5.2.2 Paikalliset nimet ja nimitykset aineistossa sekä niiden etymologia.....	28
5.2.3 Muut frekventit erisnimet, etymologia: Saatana, Beelzebub sekä Gog ja Magog.....	31
5.2.4 Nimien kirjoitusasujen vaihtelu, tapaus Perkele.....	31
5.2.5 Metaforiset ja vertauskuvalliset nimitykset.....	32
5.2.6 Lausekemuotoiset nimitykset sekä artikkelin käyttö	34
6 PÄÄTÄNTÖ.....	36
LÄHTEET	39

1 JOHDANTO

Tässä kandidaatintutkielmassa käsitellään korpus- ja nimistöntutkimuksen keinoin paholaisen ja pahojen henkien nimistöä vanhan kirjasuomen kauden uskonnollisissa teksteissä. Aiheeseen johdattelee katsaus tutkittavien teosten kirkkohistorialliseen taustaan. Katsaus keskittyy käännöstyön vaiheisiin, koska kääntäminen voi vaikuttaa nimistöön monin eri tavoin. Aineistosta tutkitaan seulonnan ja korpushakujen avulla paholaisnimien kokonaismäärää ja esiintymistiheyttä. Lisäksi tarkastellaan tiettyjen sanojen etymologiaa ja mahdollista kirjoitusasujen ortografista vaihtelua sekä mahdollisia sanojen merkityksien muutoksia.

Aineistoteksteiksi ovat valikoituneet Mikael Agricolan kääntämä *Se Wsi Testamenti* vuodelta 1548 sekä Eskil Petraeuksen johdolla käännetty *Biblia: Se on: Coko Pyhä Ramattu Suomexi*, eli *Kristiinan Raamattu*, vuodelta 1642. Bibliaa ei tarkastella kokonaisuutena, vaan Uuden testamentin osalta. Tutkielmassa käydään läpi sellaiset vanhan kirjasuomen, nimistöntutkimuksen, korpustutkimuksen sekä etymologian käsitteet ja perusteet, jotka liittyvät tähän tutkimukseen. Näin ollen voidaan esittää, miten saadut tulokset on kerätty teksteistä. Korpuksista tehtyjen hakujen tulokset kuvaillaan ja analysoidaan.

Tutkielman päämääräksi asetettiin seuraaviin kysymyksiin vastaaminen. Millaisten vaiheiden kautta nämä ensimmäiset suomenkieliset Uudet testamentit on käännetty? Miten paholaista on nimitetty näissä teksteissä? Jälkimmäiseen kysymykseen liittyen tutkitaan lisäksi nimistön ominaisuuksia: Onko nimien tai nimitysten kokonaismäärä, esiintymistiheys, merkitys tai kirjoitusasu muuttunut näiden kahden Uuden testamentin käännöksen välillä? Mikä on merkittävimpien nimien etymologinen tausta?

Aihetta sivuavia aiempia tutkimuksia on ainakin kaksi. Niistä uudempi on vuodelta 1990. Kyseessä on Minna Moisanen pro gradu -työ *Armon avusta ystävään: Jumalan, Jeesuksen, Pyhän Hengen, paholaisen ja ihmisen nimitykset neljässä virsikirjassa*. Se on kirjoitettu Turun yliopiston suomen kielen laitokselle. Työ ei kuitenkaan käsittele vanhaa kirjasuomea, kuten ei niistä toinenkaan. Kyseessä on Arvo Keinosen (Helsingin yliopisto) vuonna 1937 julkaisema tutkimus, jonka nimi on *Suomenkielessä esiintyvistä paholaisennimityksistä*.

Koska tällaiseen vanhan kirjasuomen nimistöön rajautunutta kirjallisuutta ei ole aikaisemmin julkaistu, tämä kandidaatintutkielma tuottaa uutta tietoa. Lisäksi on huomattava, että vanhaa kirjasuomea ei ole juuri tutkittu korpuslingvistiikan avulla (Jantunen 2015). Näin ollen vanhan kirjasuomen tutkimukseen soveltuva, mutta silti vähän käytetty tutkimusmenetelmäkin tulee esitellyksi. Korpustutkimus voi tuoda esiin tuoreen näkökulman vanhaan kirjasuomeen.

Tämä tutkimus liikkuu suomen kielen tutkimuksen lisäksi muiden tieteenalojen rajapinnassa, sillä se käsittelee kirkkohistoriallisia merkkiteoksia. On siis otettava huomioon se aikakausi, jolloin teokset on julkaistu ja käännetty – samoin niiden tyyli, eli uskonnollinen kirjallisuus.

Vähäpätöistä ei ole sekään, mistä kielestä tekstit on käännetty suomeksi. Lisäksi työ käsittelee suomalaisen kansanperinteeseen liittyvien sanojen päätymistä kristilliseen tekstiin. Työ koskettaa näin ollen käännettä tutkimusta, historiaa, teologiaa ja suullisen kansanperinteen tutkimusta.

Tätä aihetta kannattaa tutkia kaikista esitetyistä seikoista johtuen ja myös siksi, että tämän tutkielman tekijä on kiinnostunut edellä mainittujen tieteenalojen lisäksi historiallisista teoksista, suomen kielen varhaisista vaiheista, nimistöntutkimuksesta, etymologiasta, ortografiasta ja tällaisista käsittelyn alla olevista – paikoitellen obskuureistakin asioista – sangen laajasti.

Tutkimustulokset ja niiden analyysi voivat antaa uutta tietoa siitä, millaisessa asemassa esille tulevat nimet ja nimitykset sekä niihin viittaavat entiteetit ovat olleet siihen aikaan kun nämä kirjat on julkaistu ja käännetty.

2 KORPUSLINGVISTIIKKA JA NIMISTÖNTUTKIMUS

2.1 Korpuslingvistisen tutkimuksen pääperiaatteet

Korpuslingvistinen tutkimus kuuluu empiirisen kielitieteen piiriin (Itkonen & Pajunen 2010: 9). Eräs tyypillisimmistä tiedonhankintamuodoista empiirisessä tutkimuksessa on tietoinen havainnointi, jossa aineistona ovat puhutut ja kirjoitetut diskurssit ja tekstit (mts. 9, 13). Yleisellä tasolla aineistona voi olla kaikki käytös, joka liittyy puhumiseen, sen ymmärtämiseen tai kirjoittamiseen ja lukemiseen (mts. 13). Itkonen ja Pajunen (mts. 58) ovat esittäneet, että korpuslingvistiikka soveltuu muun muassa kielen muutosten tutkimukseen. Sen lisäksi se edellyttää intuitiivisia eli esiempiirisiä ratkaisuja (mts. 73). Niitä ovat esimerkiksi tässä tutkimuksessa suoritettujen nimien ja nimitysten seulonnat sekä kategorisoinnit.

Kielitieteessä sanalla korpus tarkoitetaan jonkinlaista kieliaineskokoelmaa, joita käytetään tutkimuksen perustana. Aineisto voi olla puhuttu tai kirjoitettu, tilapäinen tai pysyvä, tallennusmuodosta riippumatta. Käsite on kuitenkin täsmentynyt 1990-luvulta alkaen merkitsemään tavallista pysyvämpiä ATK-arkistoja, jotka ovat monikäyttöisiä ja joihin teksti on valittu suunnitellusti siten, että niiden muodostamasta kokonaisuudesta välittyy luotettava kuva kielestä. (Lehtinen & Karvonen & Rahikainen 1995: 12.) Korpus voi koostua esimerkiksi sanomalehtien vuosikerroista (mts. 16).

Samalla korpuslingvistiikka tarkoittaaakin nykyisin usein juuri sellaista kielitieteen alaa, joka käyttää aineistonaan ATK-pohjaisia korpuksia. Suuria tekstikorpuksia kutsutaan tekstipankeiksi, ja korpuksia on erikokoisia. Pienimmät kattavat puoli miljoonaa sanaa, isoimmat satoja miljoonia, ja ne voidaan jakaa edelleen alakorpuksiksi. Korpuksat voivat olla suljettuja tai avoimia, joten tekstiä voidaan kartuttaa tai muuttaa esimerkiksi kielen jatkuvan muuttumisen ja liikkeen heijastelemiseksi. (Mts. 13.) Korpuslingvistiikka soveltuu sekä kvalitatiivisen että kvantitatiivisen tutkimuksen metodiksi, eikä sen perimmäisenä tarkoituksena ole esittää vain numeroita, vaan analysoida niitä sekä kielenkäyttöä (Biber & Conrad & Reppen 2007: 4–5).

On tavallista, että korpuksen tekstit ovat merkittyjä tai koodattuja. Tällä tarkoitetaan erilaisia merkintätapoja, joilla selvennetään tekstin pintaelementtejä (kuten otsikot, kappaleet ja erisnimet) tai kieliopillisia seikkoja (kuten rakenneoppi ja lauseoppi). (Lehtinen & Karvonen & Rahikainen 1995: 14.) Tämän tutkielman käytössä olleissa korpuksissa merkinnät selventävät, mistä Uuden testamentin kohdasta on kyse (ks. Agricola 2007a; 2007b; 2007c; Biblia 2007a; 2007b).

Korpuslingvistiikan keskeisimpiä käsitteitä ovat *tokens*, eli *sane* ja *types*, eli sana, eli *lekseemi*. Käsitteistä *sane* edustaa empiiristä näkökulmaa, ja se tarkoittaa jotain aitoa kielellistä esiintymää, esimerkiksi Bibliassa esiintyvää pahlaisnimeä *Perkele*. Puolestaan *lekseemi* tarkoittaa sellaista kielellistä abstraktiota, joita edellä esitetyt esiintymät edustavat (Itkonen & Pajunen 2010: 16.) Ne eivät ole ajallis-paikallisia, vaan ne ainoastaan havainnollistavat kielellisiä ilmiöitä (mts. 17). Näin ollen empiiristä aineistoa on esimerkiksi *Se Wsi Testamenti* ja *Biblia: Se on: Coco Pyhä Ramattu Suomexi*, joista on mahdollista empiirisesti havaita sana *Perkele*. Esko Koivusalon toimittama *Index Agricolaensis* (1980), jossa on luetteloituna Agricolan käyttämät sanat, ei taas ole samassa täsmällisessä mielessä empiirinen. Näin on, koska teos ei anna tietoa sanojen keskinäisistä suhteista, kuten homonymiasta tai sanetta ympäröivästä tekstistä (Koivusalo 1980: III).

Sanakirja ei siis kuvaa lekseemien käyttöä, vaan vain havainnollistaa niitä. Jos empiiristä ja jotain muunlaista aineistoa verrattaisiin toisiinsa, seuraisi piilevää epäsymmetriaa. (Itkonen & Pajunen 2010: 17). Tässä tutkimuksessa molemmat korpukset ovat empiirisiä, joten epäsymmetriaa ei synny.

2.2 Nimistöntutkimuksellinen näkökulma

Korpus tutkimus soveltuu hyvin sanasto-opilliseen eli *leksikologiseen* – kuten myös moneen muuhun kielitieteelliseen – tutkimukseen (Biber & Conrad & Reppen 2007: 11). Eräs sen osa-alueista on nimistöntutkimus, eli *onomastiikka*. Se jaetaan usein vähintään kahteen osa-alueeseen: ihmisten nimien, eli *antroponymien*, ja paikannimien, eli *toponymien*, tutkimukseen (Ainiala & Saarelma & Sjöblom 2008: 12, 23). Tämän tutkielman nimistö lukeutuu kirjallisuuden nimiin, joka voidaan myös tulkita omaksi nimiryhmäkseen (mts. 28). Korpuslingvistiikkaa voidaan soveltaa sanasto-opilliseen tutkimukseen esimerkiksi tutkimalla, kuinka yleinen jokin sana, tässä yhteydessä tarkemmin nimi tai nimitys, on tekstikorpuksessa (Biber & Conrad & Reppen 2007: 21).

Tutkimuksessa liikutaan kahden käsitteen rajalla. Ensimmäinen niistä on *propri*, eli sana, joka viittaa yhteen tiettyyn olioön, toinen *appellatiivi*, eli sana, joka viittaa yleensä kategoriaan, johon kuuluu useita olioita (Ainiala & Saarelma & Sjöblom 2008: 28). Tämä johtuu siitä, että tutkimuksen nimiaineiston tietyt osat on mahdollista tunnistaa pahlaisnimiksi niiden appellatiivisesta sävystä huolimatta.

Tällainen sana on esimerkiksi Ilmestyskirjasta tavattava sana *Lohikerme* 'lohikäärme'. Sitä voidaan käyttää luokittelevasti, mutta samalla sanalla on mahdollista tehdä myös yksilöiviä ilmauksia (mts. 31). Tätä yksilöivää käyttöä on juuri Uudessa testamentissa, jossa lohikäärmettä

tarvoittavalla sanalla viitataan aina vain yhteen tiettyyn apokalyptiseen hahmoon. Siitä seuraa, että raamatullisessa kontekstissa tästä appellatiivisesta sanasta tulee yksilöivä huolimatta sen paikasta tekstissä. Se siis lähentyy propria selvästi.

Proprin ja appellatiivin rajapinnassa liikkumista selvennetään tässä tutkielmassa tieteenalan yleisten käytäntöjen mukaisesti, eli kutsumalla appellatiivisia sanoja *nimityksiksi* (Ainiala & Saarelma & Sjöblom 2008: 12). Samaa käsitettä käytetään myös silloin, kun oliota kuvataan lausekkeella tai niin, että ilmaisuun sisältyy artikkelimainen aines. Puolestaan propria sanoja kutsutaan *nimiksi* tai *erisnimiksi* (mts. 12). Jos tarkoitus on viitata yhdellä sanalla molempiin kategorioihin, on yleensä käytetty yläkäsitettä *nimistö*, harvemmin *nimitys*.

3 AINEISTON TAUSTAT

Tutkimukseen valitut tekstiaineistot on kirjoitettu aikakaudella, jota kutsutaan vanhaksi kirjasuomeksi. Aikakauden katsotaan alkaneen 1540-luvulla, jolloin julkaistiin ensimmäiset suomenkieliset kirjat. Ajanjakso päättyi 1820-luvulla varhaisen nykysuomen kauden alkamiseen. (Lehikoinen & Kiuru 2001: 3.) Tuolloin suomen kielen kehittäminen saavutti jälleen uuden tason (mts. 5–6).

Tutkimuksen aineistoksi on valittu kaksi merkittävää teosta vanhan kirjasuomen aikakaudelta. Aineisto on saatu käyttöön Kotimaisten kielen keskuksen (Kotus) Kaino-palveluista, joka sisältää muun muassa suomenkielisiä tekstejä 1500–1900-luvuilta (Kotimaisten kielten keskus 2015). Molemmat teokset ovat käännöskirjallisuutta. Niiden käännöshistoriallisen taustan tuntemus on tärkeää tämän tutkimuksen kannalta, koska historiaa tuntemalla voidaan esittää arvioita kääntämisen eri vaiheiden vaikutuksesta aineiston paholaisnimistöön ja esimerkiksi nimien määriin. Lisäksi historia antaa ymmärrystä nimistön etymologiasta, kirjoitusasun kehityksestä ja kehityksen syistä. Näiden asioiden ymmärtäminen on olennaista, kun aineistoa ja saatuja tuloksia analysoidaan. Kun nimistössä on horjuntaa ortografisesti, oikeinkirjoituksen kehityksen pääkohtien käsittämisestä on etua tutkimuksen kannalta (ks. esim. 5.2.4).

3.1 Mikael Agricolan *Se Wsi Testamenti* vuodelta 1548

Kirjoista vanhempi on Suomen 25. piispan Mikael Agricolan (noin 1510–1557) kääntämä *Se Wsi Testamenti* vuodelta 1548. Agricolan Saksan Wittenbergin yliopistosta lähettämien kirjeiden perusteella on voitu päätellä, että hän aloitti Uuden testamentin kääntämisen viimeistään elokuussa vuonna 1537 (Itkonen-Kaila 1997: 20). Heinisen (1992: 11) mukaan viitteitä on siitäkin, että Agricola saattoi aloittaa työn tätäkin varhaisemmin, ennen vuotta 1536, varovaisesti arvioiden jopa jo vuonna 1531.

Agricolalla on ollut käännöksen perustekstinä Erasmus Rotterdamilaisen (noin 1466–1536) toimittama kreikankielinen alkuteksti vuodelta 1516 (mts. 11). Tutkimukset ovat osoittaneet, että Agricola ilmeisesti käytti kääntäessään apuna kahta Uuden testamentin latinannosta, kahta saksannosta ja kahta ruotsinnosta (Lehikoinen & Kiuru 2001: 15). Marja Itkonen-Kaila (1991: 258) on tutkinut ja tulkinnut Agricolan käännöstä, ja hän esittää, että muut käännökset ovat toimineet Agricolalle auktoriteetteina ja vertailukohtina. Heininen toteaa (1992: 11, 14), että latinan osalta teokset ovat alun perin (Eusebius Sophronius) Hieronymuksen (noin 347–430) hepreasta latinaksi

kääntämä *Vulgata* ja Erasmus Rotterdamilaisen (noin 1466–1536) omasta kreikkannoksestaan tekemä latinannos. Suojanen (1977: 48) kirjoittaa, että kyseessä on Hjeltin (1909: 48) mukaan Rotterdamilaisen laitoksista viides, eli vuoden 1535 laitos.

Agricola käytti kääntämisessä apuna luonnollisesti myös oppi-isänsä Martti Lutherin (1483–1546) Uuden testamentin saksannosta. Ruotsinkielisinä vertailukohtina olivat vuonna 1526 julkaistu Uusi testamentti (*Thet Nyia Testamentot på Swensko*) ja vuoden 1541 niin kutsuttu *Kustaa Vaasan Raamattu*. (Heininen 1992: 14.) Vuoden 1526 Uuden testamentin käänsivät Olavus Petri (1493–1552) ja Laurentius Andrae (noin 1470–1552) (Lehikoinen ja Kiuru 2001: 15). *Kustaa Vaasan Raamatun (Biblia, Thet är, All then Helgha Svriff, på Swensko)* käännöstyötä johtivat Laurentius Petri (1499–1573) ja hänen isoveljensä Olavus Petri (Heininen 1994: 12).

Valittua tekstiaineistoa tutkittaessa pahlalaisnimistön seulomiseksi tuli ilmi, että Agricolan käännöksessä on sekä sanastollista että morfologista vaihtelua. On todettu, että tämä johtuu juuri siitä, että käännöspohja on ollut monikielinen (Lehikoinen & Kiuru 2001: 15). Agricolan lähettämistä kirjeistä voidaan tulkita, että hän teki käännöstä varten useita käsikirjoituksia. On myös oletettavaa, että hän on aloittanut kääntämisen tietyistä keskeisistä teksteistä. Viimeisen käsikirjoituksen hän sai valmiiksi vuonna 1543. Tätä ennen hän oli luultavasti joutunut tarkistamaan käsikirjoituksen vielä kerran, kun vuonna 1541 Uusi testamentti julkaistiin toisen kerran ruotsiksi (osana *Kustaa Vaasan Raamattua*). Suomenkielisen käännöksen täytyi näet olla samassa linjassa ruotsinkielisen kanssa – kuten ajan henkeen kuului. (Heininen 1992: 13.) Agricola on todennut käyttäneensä kirjoittaessaan enimmäkseen varsinaissuomalaisista murreista, mutta myös muita murteita (Häkkinen 1994: 84). Näin ollen on käytön ulkopuolelle voinut rajautua tiettyä pahlalaiseen viittaavaa nimistöä muilta murrealueilta.

Se Wsi Testamenti on painettu kahdessa osassa. Alkuosa painettiin vuonna 1547 ja jälkiosa vuonna 1548. On myös havaittu, että kirjan kieli on erilaista, kun jälkiosaa verrataan alkuosaan. Tämä antaa mahdollisuuden spekuloida sillä, että viimeistelikö tai muuttiko tekstiä vielä Agricolan jälkeen joku toinen henkilö. (Lehikoinen & Kiuru 2001: 15.) Tällainenkin toiminta on voinut muokata pahlalaisnimistöä.

3.2 Eskil Petraeuksen komitean Biblia: Se on: Coco Pyhä Ramattu Suomexi vuodelta 1642

Ensimmäisen kokonaisen suomenkielisen Raamatun käännösvaiheet ovat moninaiset ja osittain epäselvätkin. Näitä tietoja kootessa vaikutti siltä, että johdonmukaisia esityksiä käännöksen eri

vaiheista on tehty harvakseltaan. Ennen lopullista kokonaisen Raamatun julkaisua sitä olivat kääntäneet Agricolan lisäksi Paulus Petri Paavali Juusten (noin 1516–1575) – hän oikeastaan vain muokkasi Agricolan käännöstä – sekä Ericus Erici (Eerik) Sorolaisen (noin 1546–1625) käännöskomitea ja ruotsalaisen Isaacus Rothoviuksen (1572–1652) työryhmä. Viimein valmiin teoksen käänsi loppuun Eskil Petraeuksen (1593–1657) komitea. (Heininen 1992: 16, 18, 20.) On hyvin mahdollista, että katkonainen ja monien eri työryhmien tekemä käännöstyö on vaikuttanut lukuisin tavoin aineiston paholaisnimistöön ja esimerkiksi sen kirjoitusasuihin.

Agricola käänsi Vanhaa testamenttia valikoiden. Hän käänsi Psalmien kirjan, Mooseksen kirjoja, profeettakirjoja (Jesaja, Jeremia, Valitusvirret, Hesekiel ja Daniel) ja lähes kaikki pienten profeettojen kirjat). Ne julkaistiin vuonna 1551 kahdessa teoksessa: *Dauidin Psaltari* sekä *Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut* ja seuraavana vuonna teoksessa *Ne Prophetat. Haggai. SacharJa. Malachi*. (Parvio 1988: 19; Heininen 1992: 14–15.)

Kun Petraeuksen komitea käänsi Biblian lopullista versiota, sillä oli käytettävissään Agricolan tekemät käännökset Raamatusta (Lehikoinen & Kiuru 2001: 20). On todettu, että Biblian kääntäminen pohjautui sukupolvia kestäneeseen (tosin katkoksia sisältävään) työhön, jonka merkittävä tekijä oli Agricola, mutta hänen lisäksi myös Juusten (Parvio 1988: 41; Heininen 1992: 16).

3.2.1 Paavali Juustenin osuus ja Ericus Erici Sorolaisen komitean käännöstyö

Kuten luvussa 3.2 esitettiin, viipurilaisen Paavali Juustenin käännöstyötä oli Agricola mahdollisesti jo jossain määrin hyödyntänyt Psalmien kirjan kääntämisessä. On kuitenkin varmaa, että Juusten käänsi loppuun ne Jesajan kirjan jakeet, jotka Agricolalta olivat jääneet kääntämättä. Lisäksi hän korjaili Agricolan tekstejä. (Heininen 1992: 16.) Näitä Uuden testamentin tekstejä hän käänsi vuonna 1575 julkaistuun evankeliumikirjaan *Se Pyhä Messu Somen kielen ei Pauin Mutta pyhän Euangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken*. Tekstissä näkyy ruotsin kielen vaikutus, sillä Juusten ei ollut Agricolan kaltainen kielentaitaja. (Juusten 1978 [1575]: 187.) On mahdollista, että Juustenin työtä jatkaneet ovat ottaneet hänen työnsä pohjalta myös vaikutteita kääntämiseen ruotsin kielestä.

Kun Agricolan yritys koko Vanha testamentti suomentamiseksi oli jäänyt kesken, tarttui toimeen vuosikymmeniä myöhemmin Ericus Erici Sorolaisen käännöskomitea (Heininen 1992: 16). Vuonna 1602 asetettuun ryhmään kuuluvat tuomiorovasti Petrus Melartopaeus (noin 1550–1610), Turun Kirkkoherra Gregorius Martini Teit (noin 1560–1615), Turun koulumestari Marcus Henrici Helsingius (noin 1565–1609), Viipurin koulun rehtori Christianus Bartholdi Ruuth (noin 1560–1604) sekä Turussa toimineet kappalaiset Johannes Knuutinpoika, Jaakko Matinpöika ja Matthias

Sigfridinpoika (Heininen 1992: 16; Heininen 2000; Väänänen 2011; Kela 2007). Ryhmän ammattitaitoisin oli Helsingius, jolla oli käytössään Vanhan testamentin polyglotta, josta voitiin lukea rinnakkain hepreankielistä alkutekstiä, ensimmäistä kreikannosta eli *Septuagintaa*, latinan *Vulgataa* ja uutta latinannosta (Heininen 1992: 16).

Tämä niin sanottu Heidelbergin polyglotta oli painettu vuonna 1587, mutta teos perustuu Antwerpenin polyglottaan, jonka oli toimittanut vuosina 1569–1572 Benito Arias Montano (Heininen 1992: 16; Pešírková 1998: 1181). Franciscus Junius nuorempi (1589–1677) ja Immanuel Tremellius (1510–1580) olivat kääntäneet sen uuden latinankielisen osan (Pešírková 1998: 1181).

Sorolaisen ryhmän työ tuli ilmeisesti useiden vaiheiden jälkeen lähes valmiiksi vuoteen 1616 mennessä, mutta vuonna 1622 se odotti edelleen viimeistelyä. Sorolainen ehti kuolla vuonna 1625 ennen kuninkaallisen painatusavustuksen saamista. Käännöksestä on jäljellä vain käsikirjoituskatkelma, joka sisältää muutamia lukuja ensimmäisestä Mooseksen kirjasta. Se lienee tarkastamaton luonnos, jonka kirjoittaminen ajoittuu vuosiin 1600–1610. (Heininen 1992: 18.)

Vaikka käännöskomiteassa oli taitavia jäseniä, on vaikeaa arvioida, käänsivätkö he itsenäisesti vai hyödynsivätkö he Agricolan tai Juustenin käännöksiä. Hankalaa on myös tutkia, mitä nämä mahdollisesti hyödynnetyt tekstit olisivat. (Heininen 1992: 16.) Se on harmillinen seikka tutkimuksen kannalta: nyt ei voida kattavasti selvittää, kuka tai ketkä ovat vaikuttaneet tarkastelun alla olevien Uuden testamentin käännösten nimistöeroihin tai nimistön kirjoitusasuun.

3.2.2 Isaacus Rothoviuksen johtama työ ja Eskil Petraeuksen komitean lopullinen käännös

Sorolaisen ryhmän jälkeen urakan yritti saada tehdyksi Isaacus Rothovius. Hänet nimitettiin vuonna 1627 Turun piispaksi, ja siten työ käynnistyi uudelleen. Hän jakoi Raamatun kirjoja papeille käännettäviksi ja vuonna 1630 hän ilmoitti, että käännös on valmis. Sitä ei tiedetä, kuinka suuresti Sorolaisen ryhmän työ vaikutti käännökseen. On kuitenkin vahvasti oletettavissa, että se vaikutti perustavanlaatuisesti, vaikka tarkkaa arviota komiteoiden työmäärän suhteesta ei voida antaa. Kirjalle ei kuitenkaan myönnetty painatusrahaa, ja vuonna 1638 työtä varten asetettiin uusi komitea. (Heininen 1992: 18.)

Lopulta työn sai valmiiksi Turun tuomiorovasti Eskil Petraeuksen komitea, johon kuuluivat lehtori Martinus Henrici Stodius (1590–1676), Maskun kirkkoherra Henricius Hoffman (1599–1666) ja Piikkiön kirkkoherra Gregorius Matthiae Favorinus (noin 1600–1660). Jonas Matthiae Raumannus (1608–1683) toimi komitean sihteerinä. (Heininen 1992: 20; Väänänen 2011.)

Työ valmistui kahdessa vaiheessa: Vanha testamentti vuonna 1640, Uusi testamentti vuonna 1641. Komitea ei mitä luultavimmin ehtinyt tutustua alkuperäisteksteihin kunnolla. Se kehitti jonkin verran Agricolan käännöstä sanaston ja lauseopin osalta. (Heininen 1992: 20.) Tosin Rapolan

(1942: 1–2) aikaisempi tutkimus aiheesta esittää, että Petraeuksen komitea tukeutui niin uskollisesti Agricolan sanamuotoihin kuin mahdollista, jättäen jopa oikeinkirjoitusvirheitä tekstiin ja soveltaen Agricolan esimerkkiä niihin tekstin osiin, jotka sen piti kääntää kokonaan itse. Komitea on siis mahdollisesti muokannut joltain osin myös paholaisnimistöä. Lisäksi se uudisti Agricolan oikeinkirjoitusta ja yhtenäisti sitä muuhun tekstiin nähden (Heininen 1992: 20–21).

On esitetty, että työryhmällä on saattanut olla käytettävissään lisäksi Sorolaisen komitean käännös, kuten myös 1600-luvun alun evankeliumikirjat sekä Sorolaisen vuosien 1621 ja 1625 postillan (*POSTILLA, Eli Vlgostoimitus/nijnen Ewngeliumitten päälle cuin ymbäri aiastaian, saarnatan Jumalan Seuracunnasa. Caikein Jumalisten ia hywäin Suomalaisten, iotca Jumalata ia hänen Pyhä Sanans racastawat, hyväxi opixi ia oienuxexi, tehty ia coconpantu*) tekstiperikoopit. Sorolainen käytti useita lähteitä, mutta pääasiallinen lähde käännökseen oli Nathanael Tilesiuksen postilla. (Parvio 1988: 27, 41–42.) Näistä seikoista huolimatta komitea ei mainitse kirjan esipuheessa aiemmista käännöksistä, eikä nimeä aiempia kääntäjiä, vaikka tunnustaakin heidän käännöstensä merkityksen. (Heininen 1992: 18.)

On hyvin mahdollista, että käännöstyöryhmien johtajien näkemykset ja ohjeistukset ovat vaikuttaneet enemmän tai vähemmän aineiston paholaisnimistöön ja nimistön kirjoitusasuihin. Lisäksi tiedetään, että ryhmien johtajien kielitaidossa oli eroja, sillä esimerkiksi piispa Rothovius ei osannut suomea (mts. 18). Tällaiset monenlaiset seikat vaikuttavat myös korpuslingvistiseen nimistöntutkimukseen, sillä on otettava huomioon, että nimillä ja nimityksillä voi olla useita erilaisia kirjoitusasuja.

3.3 Aineistojen kirjoitusasujen ominaispiirteet sekä keskinäiset erot

Kuten edellä on esitetty (ks. 3.2.2), Petraeuksen komitea muokkasi Agricolan sanastoa ja lauseoppia sekä uudisti oikeinkirjoitusta. Millaista oli sitten Agricolan tai Petraeuksen komitean ortografia? Sitä on syytä tarkastella, sillä on selvää, että oikeinkirjoitus jättää jälkensä myös nimistön ilmiäsuun. Tämän lisäksi kirjoitusasujen muutos on tunnettava, jotta korpustutkimuksessa hakujen tekeminen ja osumien tarkastelu onnistuu moitteetta. Tässä tutkielmassa käsiteltävät äänneet on kirjoitettu kursiivilla ja niitä kuvaavat aakkoset tavallisin kirjaimin ilman muotoiluja. Tapa noudattaa Lehikoisen ja Kiurun (2001) mallia ja pyrkii tekemään tekstistä ulkoasultaan selkeää.

3.3.1 Agricolan oikeinkirjoituksen ominaispiirteistä

Varmasti eräs tärkeimmistä huomioista Agricolan oikeinkirjoituksessa on se, ettei hän pyrkinyt kirjoitukseen, jossa yksi merkki vastaa yhtä äännettä – toisin kuin melko pitkälti nykysuomessa on. Nykylukijan kannalta selkeimmin hän on merkinnyt *a:n*, *r:n* ja *l:n*, lisäksi *m:n*, *n:n*, *η:n*, *g:n*, *d:n*, *b:n*, sekä *f:n*. Kuitenkin esimerkiksi ison ja pienen kirjainmuodon käytössä on epäsäännöllisyyttä kaikissa kymmenessä. (Rapola 1965: 48.) Kyseinen seikka vaikuttaa myös nimistön kategorisointiin, koska nykylukijan silmissä tällainen horjunta saattaa saada jonkin nimen tai nimityksen näyttämään enemmän proprilta tai appellatiivilta kuin kirjoittaja tai kääntäjä esimiehineen on tarkoittanut. Myöskään äänteiden kesto-suhteen merkintä ei ole vakaata (Rapola 1965: 48).

Tutkimuksessa näiden merkintätapojen vaihtelevuutta havaittiinkin. Esimerkiksi nimityksessä *wanha mato* äänteiden *a*, *m* ja *n* merkintä on johdonmukaista. Toisaalta poikkeuksiakin on, sillä vaikka äänne *r* on merkitty kymmeniä kertoja sanaan *Perkele* johdonmukaisesti, se on kokenut kerran myös kadon, *Pekele'* (eli *Pekelē*). Äänteiden *η*, *b* ja *g* merkintätapojen havaittiin olevan vakaata, esimerkiksi nimityksissä *Rymet Henget* sekä *Gog* ja *Magog*. Näin oli myös äänten *l* osalta, vaikkei kesto-suhteen merkintä ollutkaan Agricolalla vielä vakiintunut, esimerkiksi: *Piruliset*. Edellisestä ja sanan *perchele* esimerkistä havaitaan, ettei isoa ja pientä alkukirjainta merkitty vielä johdonmukaisesti. (Katso lisää oikeinkirjoituksen vaihtelusta luvusta 5.2.4.)

Agricolan teksteissä omalla merkillään on lähes aina merkitty *m*, mutta joskus sen sijasta on käytetty kirjainta *n* tai sen merkinä esiintyvää vaakaviivaa, esimerkiksi *Cūpanillēs*, 'kumppanillensa' (mts. 48). Tämä lienee saksan kielen vaikutusta. Aineistossa tätä esiintyi esimerkiksi sanassa *Perkele'* (eli *Perkelē*). Äänne *η* on merkitty kirjaimella *n*, kahdennettuna *ng*. Lainasanoissa merkitään *b*, *d* ja *g* aina samalla tavalla, poikkeuksena kansankieliset sanat, joissa toisinaan esiintyy *p*, *t* ja *k*. (Mts. 48–49.) Aineistossa *b*-kirjaimella kirjoitettiin esimerkiksi *Belialin*. Myös äänne *f* on suurilta osin merkitty *f*:llä, tietyissä kreikkalaislainoissa *ph*:lla (mts. 49).

Äännettä *e* merkitään *e*:llä (esimerkiksi *Peto*), toisinaan *ä*:llä. Sen sijaan *s*:n merkitseminen on monimutkaisempaa: *t*:n jälkeen se on *z* (hyvin harvoin *s*), minkä lisäksi Agricola on käyttänyt *s*-kirjainta (*Satanan*), *sz*-kirjainyhtymää ja *c*-kirjaintakin. Merkinnät *dh* ja *d* ovat toimineet *δ*:n asuina (*wanhan Madhon* vrt. *Pedon*), *ʒ*:n ääntämystä ovat kuvanneet yleensä kirjaimet *tz*. Pääasiassa *o*:n merkitään *o*:lla (*Peto*), mutta myös *å*:lla tai *u*:lla. Äänten *ä* merkintä vaihtelee. Sitä kuvaavat *e*, *ä* (*Lohikerme* vrt. *Beelzebubin wäelle*) ja toisinaan ensi tavun jälkeen myös *a*. Puolestaan *ö* on merkitty usein *ö*:llä, mutta ensi tavun jälkeen myös *o*:lla, joskus diftongeissa *e*:llä. (Mts. 49–50, 90.)

Äänne *i* saa Agricolalla merkikseen *i:n* (*Lohikerme*), *ij:n*, *j:n* ja *y:n* (tavallisimmin diftongeissa). On yleistä, että hän merkitsi *p*:tä *p*:llä, mutta *m*:n jäljessä käytössä on myös *b*, harvoin

bh. Myös *t*-äänne saa useita eri asuja: *t*, *th*, *d*, *dh* ja jopa *dt*. Niistä *t* on yleisin, ja eritoten *d* esiintyy sangen säännöllisesti *n:n* ja myös *l:n* jäljessä. (Mts. 51.) Aineistossa *p* ja *t* merkittiin melko säännönmukaisesti, esimerkiksi sanassa *Peto*.

Vaihtelevinta merkintää edustavat Agricolan teksteissä *u:n*, *y:n*, *v:n*, *j:n*, *γ:n*, *h:n* ja *k:n* merkinnät (Rapola 1965: 51; Lehikoinen & Kiuru 2001: 62). Hän on merkinnyt *u:ta* *u:lla*, *v:llä*, *w:llä* (*kiwsaia* vrt. *Satanan Joucko*), *o:lla* sekä *wu:lla* (Rapola 1965: 51). Äänne *y* esiintyy Agricolan teksteissä muodossa *y*, *u*, *yu*, *i*, *ij*, harvoin myös muodossa *ö* tai *w* (Rapola 1965: 51; Lehikoinen & Kiuru 2001: 62). Aineistossa äänteen *y* moninainen merkintä näkyi nimityksessä *Kuningas se Sywudhe'* (eli *Sywudhē*) *Engeli*. Pääasiassa *v*-äänne on merkitty *w:llä* tai *u:lla*, harvoin *v:llä* (*wanhan Madon* vrt. *Leuiatan*). Moninaiset olivat tavat merkitä *j*-äänne: *i* (*kiwsaia*) ja *ij* ovat tavallisimpia, mutta myös *j*, *y*, *gh* ja *g* olivat hänellä käytössä. (Rapola 1965: 51, 87.)

Agricola käytti *γ:n* merkinä yleensä *g:tä* ja kirjainyhdistelmiä *gh* ja *ghi*. Asu saattoi olla myös *ghij* ja *ghw*. Uuteen testamenttiin hän korjasi merkinnäksi *gh*. Äänne *h* on muodoissa *h* (*heluetin woima*), *ch*, *c*, *gh*, *k*, *ck*, *ff*, mutta jossain tapauksissa äänne on merkitön. Eniten asuja on äänteellä *k*: *k* (*kiwsaia*), *ki*, *c*, *ck*, *ch*, *q*, *g*, *gh* ja jopa *kh*. Sen merkeistä *g* on usein nasaalien jäljessä, *c* vain takavokaalien, *ki* vain etuvokaalien. Äänteen *u* edellä merkki on aina *q*. Yhtymän *ks* asu on *x* (*Perkelexi*). (Rapola 1965: 52.)

Tässä esitetyt seikat antavat olettaa, että Agricola on ottanut oikeinkirjoitukseensa mallia ruotsin, saksan, latinan ja jopa vironkin kielestä. On mahdollista, että hän on ottanut mallia myös opiskelupaikkansa Viipurin kielistä. Täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että Rapolan esimerkit koskevat kaikkia Agricolan tunnettuja tekstejä. Rapola täydentääkin, että Agricola yritti vakiinnuttaa ortografiaansa myöhemmissä teksteissään, myös Uudessa testamentissa. (Rapola 1965: 56–59, 62–63; Lehikoinen & Kiuru 2001: 126.) Aineistoa tarkastellessa esiin ei noussut Rapolan kuvaamia usean kirjaimen yhtymiä (*ghi*, *ghij* tai *ghw*), jotka kuvaisivat vain yhtä äännettä tai tiettyjä hänen kuvaamiaan merkintätapoja, kuten *å* äänteen *o* merkinä tai yhtymä *bh* äänteen *p* merkinä. Agricola on siis muokannut merkintätapojaan Uuteen testamenttiin.

Lisäksi oikeinkirjoitukseen ovat vaikuttaneet erikseen nimitetyt tarkastajat eli korrektorit. Agricola lähetti Uuden testamentin painamista varten painopaikkaan Tukholmaan oman oikolukijansa Tukholman kappalaisen Mikael Stephanin, eli Tapaninpojan. On oletettavaa, ettei suomalainen korrektori ole juuri puuttunut Agricolan oikeinkirjoitukseen, mutta ainakin 1600-luvulla oikeinkirjoitukseen voitiin puuttua painettavien rivien tasaamiseksi taloudellisista syistä. Tätä taustaa vasten saattaa selittyä sekin seikka miksi Agricola on kirjoittanut Luukkaan evankeliumin neljännen luvun alussa sekä *Perkele*, mutta myös *Perchele*. (Perälä 2007: 16, 29.)

3.3.2 Biblian oikeinkirjoituksen ominaispiirteistä

Kuten edellä esitettiin (ks. 3.3), teosten ortografia on tärkeää tuntea korpushakuja tehtäessä. Lisäksi tämän tutkimuksen kannalta on hyödyllistä tietää oikeinkirjoitussääntöjen keskeisimmät erot tutkittavien teosten välillä, koska sen tiedon avulla voidaan tarkastella tiettyjen nimien ja nimitysten mahdollista ortografian muutosta (ks. esim. 5.2.4).

Se noin sadan vuoden aikajakso, joka sijoittuu tässä tutkimuksessa vertailtavien tekstien väliin, ei tuonut merkittäviä muutoksia suomen kielen oikeinkirjoitukseen. Mutta tilanne muuttui Biblian julkaisemisen myötä: Se ei ollut ainoastaan ensimmäinen suomeksi käännetty kokonainen Raamattu, vaan myös hyvin merkittävä kirjakielemme uudistamisen välikappale. (Rapola 1965: 68–69.) Tässä teoksessa oikeinkirjoitus oli vakiintuneempaa kuin Agricolan Uudessa testamentissa, ja Biblia saavuttikin aseman, jossa sen oikeinkirjoituksesta otettiin yleisesti mallia 1700-luvun jälkipuoliskolle saakka (Rapola 1965: 69; Lehikoinen & Kiuru 2001: 71).

Teoksen oikeinkirjoituksen ansiona voidaan ensinnä pitää sitä, että siinä kutakin kirjainta käytetään vain yhdessä tarkoituksessa. Toisaalta eräät puutteet säilyivät Biblian esimerkin johdosta käytössä pitkään, kuten jälkitavujen pitkien vokaalien kirjoittaminen yleisesti yhdellä kirjaimella, aina 1800-luvulle saakka. (Lehikoinen & Kiuru 2001: 70.) Ensimmäisten tavujen pitkät vokaalit kirjoitettiin kuitenkin jo enimmäkseen kahdella kirjaimella (Rapola 1965: 71).

Kun Biblian tekstin oikeinkirjoitusta verrataan Agricolan Uuteen testamenttiin, havaitaan seuraavia eroja: Äännettä *o* merkitään vain *o*:lla, *u*:ta vain *u*:lla (muutamassa erikoistapauksessa *v*:llä, mutta kuitenkin pääsääntöisesti esimerkiksi *kiusaja* vrt. Agricolan *kiwsaia*) ja *ä*:tä vain *ä*:llä (*Perkeleitä*). Lähes aina merkitään *e* vain *e*:llä, *i* vain *i*:llä (hyvin harvoin *ij*:llä) ja *j* vain *j*:llä (*kiusaja* vrt. Agricolan *kiwsaia*). (Rapola 1965: 68; Lehikoinen & Kiuru 2001: 70.) Äänne *k* merkitään etuvokaalin edellä *k*:lla (sanan *Perkele* kirjoitusasu ei horju kuten Agricolalla, ks. 5.2.4), takavokaalin *c*:llä, tietyissä lainasanoissa *ch*:lla (Rapola 1965: 69). Merkintä *ng* tarkoittaa aina *ŋk*-äännettä, *ck* käytännössä aina *kk*-äännettä, *x* aina *ks*-äännettä, *nd* aina *nt*-äännettä ja *mb* aina *mp*-äännettä (Rapola 1965: 69; Lehikoinen & Kiuru 2001: 70). Äänteen *γ* merkinä on aina *g*, *δ*:n merkinä *d* ja *h*:n puolestaan *h*. Soinnittoman dentaalispirantin *ʒ*:n oikeinkirjoitus muuttui *tz*:ta *dz*:ksi (*Seidzemen päinen Peto*). (Rapola 1965: 69.)

Muita huomioita Biblian oikeinkirjoituksesta ovat muun muassa: Yhtymä *lt* kirjoitetaan *ld* (Lehikoinen & Kiuru 2001: 70). Näin on esimerkiksi hakutuloksessa *Perkeleldä* (vrt. myös Agricolan *Perchelelde*). Geminaattaklusiilien merkintä horjuu (kuitenkin esimerkiksi *Perkeleitten*), mutta sisätulennon pitkän vokaalin merkintä on tehty kahdella kirjaimella (Rapola 1965: 73, 83–84; Lehikoinen & Kiuru 2001: 70).

4 AINEISTO JA METODIT

Tutkimustyö oli aluksi tarkoitus tehdä näitä kahta Uutta testamenttia laajemmalla aineistolla, mutta silloin tutkimus olisi ollut liian mittava. Näin ollen lähdeaineistoa rajattiin siten, että se kattaa Mikael Agricolan Uuden testamentin käännöksen sekä Uuden testamentin ensimmäisestä suomenkielisestä kokonaisuudesta Raamatusta. Perustelu rajaukselle on, että nyt kun tutkimuksen alaisena on vain yhden teoksen kaksi eri käännöstä, niin nimistöerojen vertailu on johdonmukaista.

4.1 Aineistojen sanamäärä

Bibliassa saneita on kaikkiaan 1 108 643 ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Mikael Agricolan teosten näköispainossarjassa 522 587 (Borin & Forsberg & Roxendal 2012). On kuitenkin tärkeää huomata, että tutkimus ei koske näitä aineistoja kokonaisuudessaan, vaan ainoastaan Uusia testamentteja esipuheineen ja reunahuomautuksineen. Lisäksi merkittävää on, että Kotimaisten kielten laitos ilmoittaa aineistojen koot ilman välimerkkejä, toisin kuin Korp, jonka ilmoitukset sisältävät myös välimerkit (Lehtinen 2015). Lopullisen Agricolan aineiston kooksi jäi siis 173 951 sanaa (Agricola 2007a; 2007b; 2007c). Bibliasta käytettävän aineiston koko oli aluksi 195 744 sanaa (Biblia 2007a; 2007b). Myöhemmin se kasvoi 23 436 sanalla 219 018 sanaan (ks. 4.3).

4.2 Aineiston seulominen ennen Korp-hakuohjelman käyttöä

Koska aineistosta tutkittava nimistö ja nimien ulkoasut olivat osittain ennalta tuntemattomia, täytyi aineistoa seuloa. Seulonnan tavoitteena oli löytää sellaisia nimiä ja nimityksiä, joita Korp-ohjelmalla voitaisiin hakea niiden esiintymistiheyden ja kokonaismäärän selvittämiseksi. Jotta seulonta olisi ollut johdonmukaista, oli sen lähtökohdat eri käännösten välillä asetettava yhtenäisesti. Teosten sanojen yhteismäärä on 369 695 sanaa, ja tätä vasten arvioitiin sellainen tekstiosuus, joka lukemalla saataisiin kattava kuva aineistosta. Osuudeksi arvioitiin tekstin kokonaismäärästä 15,0 %, ja se jaettiin kuuteen osaan. Yksi osa on lähimpään kokonaislukuun pyöristettynä 9 242 sanaa. Tällaisia tekstipätkiä valittiin tasaisin välein eri kohdista aineistoa, ja ne kattavat siitä yhteensä 55 452 sanaa.

4.2.1 Seulonnan tekninen toteutus ja periaatteet

Seulonnassa luettiin läpi 9 242 sanan mittaiset tekstiosuudet aineistojen alusta, täysin puolivälistä sekä lopusta. Kotus on jakanut aineistot osiin. Agricolan aineisto koostuu kolmesta osasta. Ne ovat:

1. Evankeliumit ja Apostolien teot, 95 556 sanaa
2. Uuden testamentin kirjeet ja Ilmestyskirja, 73 952 sanaa
3. Uuden testamentin reunahuomautukset, 4 443 sanaa (Agricola 2007a; 2007b; 2007c).

Biblian aineisto koostuu kahdesta osasta:

1. Uuden testamentin nimiö ja esipuhe sekä evankeliumit ja Apostolien teot esipuheineen, 100 592 sanaa
2. Uuden testamentin kirjeet ja Ilmestyskirja esipuheineen, 95 152 sanaa (Biblia 2007a; 2007b).

Seulontaan ei otettu mukaan Agricolan Uuden testamentin reunahuomautuksia, vaikka niistä olikin tarkoitus suorittaa myöhemmin hakuja hakuohjelmassa. Näin tehtiin, koska huomautukset on sijoitettu Kotimaisten kielten keskuksen toimesta Agricolan Uuden testamentin korpuksen loppuun, vaikka todellisuudessa ne ovat olleet tekstin seassa (ks. Agricola 2007c). Koska aikeena oli kuitenkin lukea ja seuloa osuudet nimenomaan tekstien aluista, keskeltä ja loppuista, ei korpuksen loppuun sijoitettujen huomautusten seulominen olisi vastannut aitoa kirjanlukutilannetta.

Ensimmäinen seulottava katkelma Agricolan teoksessa on osaan yksi sijoittuva teksti Uuden testamentin alkupuheesta Matteuksen evankeliumin 8:27:n (eli kahdeksannen luvun 27. jae) kahdeksanneksi viimeiseen sanaan. Toinen seulottava katkelma alkaa saman osan Apostolien tekojen 10:16:n neljännestä sanasta. Se päättyy saman kirjan 23:6:n kymmenenneksi viimeiseen sanaan. Viimeinen katkelma on osasta kaksi. Se alkaa Juudaksen kirjeen 1:20:n kahdeksannesta sanasta ja päättyy Ilmestyskirjan jälkeiseen neliriviseen lopputekstiin.

Bibliasta seulottiin ensimmäisenä katkelma, joka alkaa osaan yksi sijoittuvasta nimiöstä ja esipuheesta. Katkelma loppuu Matteuksen evankeliumin 11:21:n 11. sanaan. Kesimmäinen seulottava katkelma sijoittuu sekä ensimmäiseen että toiseen osaan. Se alkaa Apostolien tekojen 19:32:n kymmenennestä sanasta. Katkelma loppuu esipuheeseen Kirjeeseen roomalaisille. Tarkka kohta on korpuksen koodistossa (merkinnät eivät ole siis Agricolan ajalta, vaan uusia) merkitty koodilla [B1-Rom-e:0-643c54] (ks. Biblia 2007b). Kyseessä on kohdan seitsemäs sana. Kuudes ja viimeinen seulottava aineistokatkelma alkaa Ilmestyskirjan 6:17 jälkeisen toisen jälkihuomautuksen kolmannesta saneesta. Se päättyy Ilmestyskirjan loppusanoihin.

Seulonta aloitettiin välimerkkien poistolla. Näin oli tehtävä, sillä ne oli koodattu korpuksen pääasiassa sanoista erilleen, jolloin katkelmien lukemisessa käytetty Microsoft Word 2013 -ohjelma

laski välimerkit sanoiksi. Oikeiden 9 242 sanan katkelmien laskeminen olisi ollut mahdotonta ilman merkkien poistoa.

Tämän jälkeen teksti kopioitiin Microsoft Excel 2013 -ohjelmaan, jokainen sana omalle rivilleen. Tekstissä olleet vinoviivat palautettiin paikoilleen. Näin lukeminen helpottui, sillä vinoviivat ajavat alkuperäisessä tekstissä muun muassa pilkkujen asemaa (Perälä 2007: 30).

Seulottaessa muistiin merkittiin selvästi paholaiseen viittaavat nimet ja nimitykset, myös nykysuomeksi. Samoin myös vertauskuvalliset tai metaforiset, monitulkintaiset tai hankalasti tulkittavissa olevat nimitykset huomioitiin. Nimet ja nimitykset kirjattiin ylös päätteineen ja liitteineen. Yhdestä nimityksestä saatettiin merkitä muistiin siis useita eri taivutusmuotoja. Myös yhtä sanaa pidemmän nimitykset, jopa lausekkeet, hyväksyttiin tätä tutkimusta koskevaan nimistöön. Tämä koski sellaisia lausekkeitä, joista nimeä ei voitu irrottaa ilman merkityksen jonkinlaista muuttumista, kuten *se suuri Babylon / huoruden Äiti / ja caiken cauhistuxen maan päällä*.

4.2.2 Seulonnan haasteista

Seulonnan tuloksena löytyneiden erilaisten nimien ja nimitysten määrä vaihteli paikoin suuresti riippuen seulottavasta katkelmasta. Esimerkiksi Biblian kolmannesta katkelmasta kertyi yli 120 muistiinpanoa. Yli 1,0 % kaikista katkelman sanoista antoi siis aiheita pohtia ja selvittää viittasivatko ne paholaiseen. Tätä selittää se seikka, että seulottava katkelma oli päätetty sijoittaa Uuden testamentin loppuun. Uuden testamentin päättyessä Ilmestyskirjaan, oli selvää, että lopun ajoista ja Jumalan ja Saatanan välisestä kamppailusta kertoessaan se sisältää paljon paholaisnimistöä.

Vaikka Ilmestyskirjan luonne oli otettu etukäteen huomioon, sen monitulkintaisuus yllätti tutkimuksen edetessä. Monitulkintaisuuteen tarkkuudella suhtautuminen oli tärkeää erilaisten metaforisten nimien ja nimitysten selvittämiseksi ja kategorisoimiseksi (ks. Holm-Nielsen & Noack & Achen 1973: 208). Tulkinta ei ollut ainoastaan kielellistä, vaan huomioon oli ehdottomasti otettava myös uskonnollis-filosofinen ja apokalyptinen tekstilaji. Toisaalta vanhan kirjasuomen horjuva ison ja pienen alkukirjaimen käyttö hankaloitti *proprien* ja *appellatiivien* jaottelua.

Oli pohdittava tarkoin esimerkiksi sitä, kuvastaako osittain metaforisesti esitetty kaupunki *Babylon* ainoastaan synnillistä elämää; paikkaa, jossa on syntisiä; Roomaa ja sen mahtia (ks. mm. Hastings 1937: 79; Guthrie & Motyer & Stibbs & Wiseman 1975: 1299–1302) vai Helvettiä vai onko se jonkinlainen aktiivinen toimija, joka on paha tai paholaismainen – siis jopa suora Saatanan vertauskuva. Itse Saatanankin asemaa ja sen ajan hengen mukaista lokerointia oli pohdittava. Onko Saatanana langennut enkeli; Helvetin johtaja alamaisineen; Jumalan, enkelien ja ihmisten vastustaja

vai Jumalan kääntöpuoli, jonka rangaistuksiksi ja koettelemuksiksi lähettämät vitsaukset kristikunta näkee paholaisen tekoina (ks. Kuula 2010: 15, 36–39)?

Lisäksi oli tarkasteltava sitä, että onko jokin nimi tai nimitys saanut kantamansa merkityksen alkuperäistekstiä kirjoitettaessa, sitä jossain vaiheessa käännettäessä vai vasta nykyaikana. Mikäli tällaiseen pohdintaan löytyi vastaus, niin oli myös mietittävä, että mille näistä vaiheista tai näkökulmista tulisi antaa suurin painotus. Oliko esimerkiksi joku kääntäjistä tietoinen *Goliathin* kulttuuris-historiallis-teologisesta merkityksestä, jossa ilmaus voidaan nähdä merkitsemässä yleistä kristikunnan vastustusta (ks. Frontain & Wojcik 1980: 57; Kuula 2010: 96)?

Tässä työvaiheessa ohjenuorana toimi muun muassa vuoden 1992 Raamattu, joka on saatavilla verkossa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kotisivuilla (ks. Raamattu 1992). Tällä uudella käänöksellä pyrittiin ainoastaan selventämään epäselviä nimityksiä ja nimiä kirjoitusasujen osalta. Kategorisointi helpottui, kun nimien nykysuomen mukainen kirjoitusasu voitiin tarkastaa. Huomio oli myös siinä, ettei mitään uusia tai asiaan kuulumattomia nimiä ja nimityksiä merkityksineen kulkeutunut uudesta käänöksestä tutkimukseen.

Uuden käänöksen käyttämisestä luovuttiin, jos siihen tukeuduttaessa alkoi vaikuttaa siltä, ettei sen avulla voitu luotettavasti selventää tarkistettavaa nimeä tai nimitystä. Silloin turvauduttiin muihin lähteisiin, kuten teologian tohtori Kari Kuulan teokseen *Paholaisen biografia. Pahan olemus, historia ja tulevaisuus* vuodelta 2010, Svend Holm-Nielsenin, Bent Noackin ja Sven Tito Achenin *Raamattu ja sen kulttuurihistoria 9. Kirjeitä ja näkyjä* vuodelta 1973, professori Heikki Palvan *Raamatun tietosanasto* vuodelta 1995 ja Sari Katajala-Peltomaan ja Raisa Maria Toivon *Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa* vuodelta 2004.

4.2.3 Seulonnan tulokset

Seulonnasta läpi päästettiin ensinnä sellaiset muistiinpannut nimet ja nimitykset, joista varmuudella voitiin todeta, että ne viittaavat paholaisnimistöön näissä teksteissä. Näiden lisäksi seulasta päästettiin läpi sellaiset nimet ja nimitykset, joista voitiin epäilyksettä päätellä, että ne viittaavat kyseisessä tekstin kohdassa paholaiseen tai pahoihin henkiin, vaikkei sama sana aina välttämättä muutoin niihin viittaakaan. Esimerkiksi sana *Saatana* kuuluu ensimmäiseen ryhmään ja sana *peto* toiseen. Voisihan tosin *Saatana* olla jossakin tekstissä esimerkiksi pelkän kirosan asemassa, *peto* taas kuvanee yleiskielessä tavanomaisemmin eliötä kuin raamatullista hahmoa.

Näiden periaatteiden mukaisesti aineistoista kerättiin sanoja ja ne ryhmiteltiin. Agricolalta erilaisia nimiä ja nimityksiä seuloutui taivutuspäätteet erikseen laskettuna 71, Bibliasta 98 kappaletta. Samaa taivutusmuotoa ei listattu yhtä useampaa kertaa, sillä listaus tehtiin korpushakuja

varten. Kuitenkin ne nimitykset on listattu erikseen, joilla on artikkelimainen aines, tyypillisesti *se* tai *sen*. Ne vastaavat lähinnä ruotsin artikkeleita. Tällaiset artikkelimaisuudet olivat tyypillisiä vanhalle kirjasuomelle, ja raamatunkäännöskomitea karsi niitä vierautensa tähden tietoisesti. (Rapola 1962: 80.) Vaikka Ojansuun (1909: 160–161) mukaan artikkelimaiset sanat ovat Bibliassa jo ”melkoista” vähenemään päin, ei tässä tutkimuksessa pystytty tekemään yhtä selvää havaintoa vähenemisestä. (Ks. artikkelin käytöstä 5.2.6) Myös erilaiset lausekkeet ovat mukana näissä luvuissa, esimerkiksi *Satanan Joucko* ja *Satanan* laskettiin kahdeksi eri nimitykseksi.

Taulukko 1. Agricolan aineistosta seulotut nimet ja nimitykset taivutusmuotoineen ja luokiteltuina.

Seulonnan läpäissyt nimi	Seulonnassa esille tulleiden taivutusmuotojen ja kirjoitusasujen määrä	Varsinainen paholaisnimi/ epäsuora paholaisnimi
Abaddon ⁷	1	Varsinainen
Apollijon ⁸	1	Epäsuora
Babilon ⁷	2	Epäsuora
caikein Rietaisten ia Tylkiein Linduin ¹²	1	Epäsuora
coleman warios ¹⁴	1	Epäsuora
Cwsisata Cwsikymende ia Cwsi ⁴	1	Varsinainen
Forrädhari ^{12, 13}	1	Epäsuora
Gog ⁷	1	Varsinainen
Goliath ⁶	1	Epäsuora
heluetin woima ⁵	1	Epäsuora
henen Hoorudens ⁷	4	Epäsuora
kiwsaia ⁹	1	Epäsuora
Kuningas se Sywudhe' Engeli ¹	1	Varsinainen
Leuiatan ⁷	1	Varsinainen
Lohi kerme ³	7	Varsinainen
Magog ⁷	1	Epäsuora
Peto ²	9	Epäsuora
Perkele ¹⁰	10	Varsinainen
Perkeleite' Henget ¹⁰	1	Varsinainen
petteia ¹²	1	Epäsuora
piruldariuatut ¹⁰	4	Epäsuora
Piruliset ¹⁰	1	Epäsuora
Pirunloomia ¹⁰	1	Varsinainen
porto ⁷	4	Epäsuora
Rietaisten Hengein ¹²	2	Varsinainen
Rymet Henget ¹²	3	Varsinainen
Satan	5	Varsinainen
Satanan Joucko	2	Varsinainen
wanha Mato ³	2	Varsinainen
yxi placki Ori ¹¹	1	Epäsuora
Yhteensä: 30	71	13/17

Katso lisää nimien ja nimitysten seulonnan ja kategorisoinnin perusteluista yläindeksien mukaisesti:

Kuula 2010: *Paholaisen biografia*, s. 57¹; 76²; 77^{3,4}; 78⁵; 96⁶; 61, 69, 220–221¹⁴

Metzger & Coogan 2004: *The Oxford Companion to the Bible*⁷

Delahunty & Dignen 2015: *The Oxford Dictionary of Reference and Allusion*⁸

Holm-Nielsen & Noack & Achen 1973: *Kirjeitä ja näkyjä*, s. 196⁹, 199¹⁰

Guthrie & Motyer & Stibbs & Wiseman 1975: *The New Bible Commentary: Revised*, s. 1289¹¹

¹²Nämä sanat on seulottu paholaiseen viittaaviksi siksi, että perinteisen tulkinnan mukaan sellaiset Raamatussa esiintyvät henget, jotka tekevät Jumalan töitä, eivät ole riittäviä, rumia tai epäluotettavia – vaan kuuliaita, kauniita ja luotettavia. Tällöin ei muuta kategorisoinnin mahdollisuutta ole kuin sijoittaa heidät paholaisen töiden tekijöiksi. (Ks. Kuula 2010: 15.)

¹³Nykyruotsiksi *förrädare*, 'pettäjä'

Taulukko 2. Biblian aineistosta seulotut nimet nimitykset taivutusmuotoineen ja luokiteltuina.

Seulonnan läpäissyt nimi	Seulonnessa esille tulleiden taivutusmuotojen ja kirjoitusasujen määrä	Varsinainen paholaisnimi/ epäsuora paholaisnimi
Abaddon ¹⁰	1	Varsinainen
Apollyon ¹¹	1	Epäsuora
Baal ¹	1	Varsinainen
Babylon ¹⁰	7	Epäsuora
Babylonian Portto ¹⁰	9	Epäsuora
Beelzebubi ³	1	Varsinainen
caickein rietasten Hengein	4	Varsinainen
caickein rietasten ja tylkiäin linduin	1	Epäsuora
cuoleman warjos ¹⁵	1	Epäsuora
Cuusi sata / cuusi kymmendä ja cuusi ⁶	2	Varsinainen
Draki ⁵	13	Varsinainen
Gog ¹⁰	4	Varsinainen
Goliathin ⁸	1	Epäsuora
helwetin woima ⁷	1	Epäsuora
Hijrencarwainen Orhi ¹⁴	2	Epäsuora
hänen huorudens ¹⁰	1	Epäsuora
häwittäjä	1	Epäsuora
kiusaja ¹²	1	Epäsuora
Magog ¹⁰	3	Epäsuora
Perkele ¹³	8	Varsinainen
Perkeleitten Pääruchtinan ¹³	1	Varsinainen
Perkeleldä rijwaton ¹³	1	Epäsuora
Perkeleitten Henget ¹⁵	1	Varsinainen
Peto ⁴	18	Epäsuora
Piruilda rijwattua ¹³	6	Epäsuora
saastaiset henget	1	Varsinainen
Satan	3	Varsinainen
sitä / joca woi sekä sielun että ruumin Helwettin hucutta ⁹	1	Epäsuora
sywyden Engeli ²	1	Varsinainen
wanha mato ⁵	2	Varsinainen
Yhteensä: 30	98	13/17

Katso lisää nimien ja nimitysten seulonnan ja kategorisoinnin perusteluista yläindeksien mukaisesti:

Kuula 2010: *Paholaisen biografia*, s. 34–35¹; 57²; 64³; 76⁴; 77^{5,6}; 78⁷; 96⁸; 221⁹; 61, 69, 220–221¹⁵

Metzger & Coogan 2004: *The Oxford Companion to the Bible*¹⁰

Delahunty & Dignen 2015: *The Oxford Dictionary of Reference and Allusion*¹¹

Holm-Nielsen & Noack & Achen 1973: *Kirjeitä ja näkyjä*, s. 196¹², 199¹³

Guthrie & Motyer & Stibbs & Wiseman 1975: *The New Bible Commentary: Revised*, s. 1289¹⁴

4.3 Seulottujen sanojen hakeminen Korp-hakuohjelmalla

Korp-työkalun käyttö oli tarkkaavaisuutta vaativaa. Kun Korp-työkalulla tehdään hakuja, niin hakua ei voi rajata vain Agricolan Uuteen testamenttiin, vaan Korp tekee haun, joka ulottuu muihinkin Agricolan teoksiin. Bibliastakaan hakuja ei voi tehdä vain Uuden testamentin osalta, vaan haku koskee koko teosta. Hakutuloksista oli siis karsittava muun muassa Vanhassa testamentissa ilmenevät nimet ja nimitykset ja sellaiset sanat, jotka eivät kyseisessä tekstikohdassa viitanneet paholaiseen. Kun haettiin jotain ilmausta (kuten *Perkeleitten*), jonka tiedettiin seulonnan perusteella ilmenevän myös jonkin lausekkeen osana (kuten *Perkeleitten Pääruhtinan*), oli hakutuloksista poimittava vain haetut yksittäiset sanat, ei lausekkeissa osallisena olevat. Lausekkeisiin kohdistettiin omat hakunsa.

Muutamista tekstistä seulotuista lausekkeista poimittiin myös yksittäisiä sanoja, ja yritettiin saada niistä hakutuloksia. Lisäksi hakuja tehtiin niin, että Korp samaisti pien- ja suuraakkoset. Näin saatiinkin uusia osumia. Hakutuloksia luettaessa havaittiin myös uusia potentiaalisia hakusanoja (esimerkiksi *Behemoth*), jotka eivät olleet tulleet seulonnassa ilmi, koska ne eivät olleet seulottavilla alueilla. Näillä uusilla sanoilla tehtiin myös muutamia hakuja. Lisäksi on ennemminkin todennäköistä kuin vain mahdollista, että kaikkia mahdollisia nimiä ja nimityksiä ei tullut hauissa esiin. Työn eri vaiheet huomioon ottaen arvioidaan, että tällaisia erisnimiä voi olla noin viidestä kymmeneen kappaletta, epäsuoria tai lausekemuotoisia luultavasti saman verran tai enemmän.

Hakujen aikana löytyneet uudet sanat ovat listattuna saaduissa hakutuloksissa, mutta eivät seulottujen sanojen taulukossa, koska ne löytyivät vasta korpushakujen aikana. Lisäksi Bibliasta yritettiin hakuprosessin päätteeksi saada löydöksiä muutamilla yleisillä seulonnassa löytymättömillä paholaissanoilla, kuten *Baphomet(h)*, *Lucifer* ja *paholainen*. Näillä keinoilla hakutuloksia saatiin kasvatettua, mutta melko maltillisesti.

Hakurobotti ei toiminut Korp-ohjelmassa odotetusti. Luvussa 3.3.1 mainittua vaakaviivaa edusti korpuksessa merkki '(Kotimaisten kielten keskus 2015). Korp ei kuitenkaan tunnista tätä merkkiä, mikä aiheutti eräiden sanojen osalta ongelmia. Kuitenkin Kainon hakuohjelma tunnisti heittomerkilliset sanat, joten sillä pystyttiin paikkaamaan Korp-ohjelman puutteita.

Osa hakutuloksista oli vaikea sijoittaa Uuteen tai Vanhaan testamenttiin kuuluvaksi, joten ne kirjattiin erikseen ylös. Tämä koskee hakutuloksia, jotka sijoittuvat osioon *Rekisteri 1: Sisällysluettelo ja aakkosellinen sanarekisteri viittauksineen*. Kyse on 23 436 sanan hakemistosta, mutta nämä tulokset eivät kuitenkaan muodosta merkittävää osaa kokonaisuudessa. Tosin ne kasvattivat korpusta, johon haku kohdistuu, 195 744 sanasta 219 018 sanaan.

Rekisterin olemassaolo havaittiin vasta siinä vaiheessa, kun korpushaut oli aloitettu. Sitä ei kuitenkaan haluttu rajata saatujen hakutulosten ulkopuolelle, koska sen tiedettiin sisältävän Vanhan testamentin ohella myös viittauksia Uuteen testamenttiin. Jokaisen rekisteriin osuneen hakutuloksen tarkistaminen sen varalta, että viittaako osuma Uuteen vai Vanhaan testamenttiin olisi kasvattanut tutkimusta liikaa. Osa hakutuloksista voi siis viitata Vanhaan testamenttiin, mutta tämä seikka on huomioitu taulukoissa esittämällä rekisteristä saadut osumat erikseen kaarisulkeissa.

5 KORPUSMETODILLA SAADUT HAKUTULOKSET JA NIIDEN ANALYSOINTI

5.1 Hakutulokset

Hakutuloksissa tiheimmin esiintyvien nimien joukossa on nimiä, joilta löytyi jo seulonnassa paljon erilaisia taivutusmuotoja tai paholaiseen viittaavia lausekkeita. Agricolan korpukseen kohdistuneissa hauissa tyypillisimpiä nimilöydöksiä ovat *Perkele* ja *Satanas*. Muita tyypillisiä nimiä ja nimityksiä ovat Ilmestyskirjassa käsiteltävät *Peto*, *Lohikerme* 'lohikäärme' ja *Babilon* 'Babylon' porttoineen. Biblian korpukseen tehdyissä hauissa korostuivat myös nimet *Perkele* ja *Satan*, jossa huomio kiinnittyy Agricolan tekstistä poikkeavaan kirjoitusasuun. Biblian Ilmestyskirjassa tyypillisimmät paholaisnimitykset ovat *Peto* ja erilaiset Babyloniin kytkeytyvät nimet ja nimitykset. Lohikäärmeestä ei Bibliassa ole puhetta, vaan sille on uusi vastine, *Draki*.

Taulukossa 3 on esitetty kaikki saadut hakutulokset Agricolan Uudesta testamentista. Taulukossa 4 on listattu Bibliasta saadut sellaiset hakutulokset, jotka löytyvät seulotuilla hakusanoilla. Näistä erillään on esitetty Taulukossa 5 sellaiset hakutulokset, jotka saatiin Bibliasta etukäteisseulonnan hakusanoja muuntelemalla. Samassa taulukossa on myös sellaisia osumia, jotka löytyivät sattumalta (esimerkiksi *Perkelen poica*), kun hakuja tehtiin etukäteen seulotuilla (*Perkele*) sanoilla. Myös seulottuja sanoja muuntelemalla (kuten *Baal*, joka havaittiin seulonnassa vain genetiivissä *Baalin*) saatiin hakutuloksia. Omiksi hakutuloksikseen on kaikissa taulukoissa eritelty sellaiset nimet, jotka esiintyvät myös jossain lausekemuotoisessa nimityksessä. Esimerkiksi *Perkeleitten* ja *Perkeleitten Pääruhtinan* on molemmat laskettu omiksi erillisiksi hakutuloksikseen (ks. myös 4.3).

Taulukko 3. Agricolan aineistosta Korp-ohjelmalla saadut tulokset

Hakusana tai -lauseke	Osumia	Hakusana tai -lauseke	Osumia
Abaddon	2	Perkele' (eli Perkelē)	2
Apollijon	1	Perkeleite' (eli Perkeleitē) Henget	1
Babilon	4	Perkeleiten	1
Beelzebub ¹	3	Perkelen	36
Beelzebubin ¹	2	perkelen ¹	2
Beelzebubin percheleitten pämiehen ¹	1	Perkelexi	1
Beelzebubin Perkeletten pämiehen ¹	1	Peto	8
Beelzebubin wäelle ¹	1	Petoa	6
Belialin ¹	1	petteiä	1
caikein Rietaisten ia Tylkiein Linduin	1	pirulda riuattudhen	1
coleman warios	2	pirulda riuattut	1
Cwsisata Cwsikymende ia Cwsi	1	piruldariuatut	1
Forrädhari	1	pirulda riuatuta	1
Gog	2	Piruliset	1
Goliath	1	Pirunloomia	1
heluetin woima	1	portoa	1
henen Hoorudens	1	Rietaisten Hengein	1
Henen Hoorudhellans	1	rietta Hengie	1
henen Hoorudhens	1	ryme Hengi	1
henen Horudhens	1	rymet He'get (eli Hēget)	1
kiwsaia	1	Rymet Henget	2
Kuningas se Sywudhe' (eli Sywudhē) Engeli	1	rymet Henget ¹	1
Leuiatan	1	Satan	4
Lohikerme ¹	1	Satanan	3
Lohi kerme	1	Satanan Joucko	1
Lohikermen	2	Satanan Joucosta	1
Lohikermette	1	Satanas	7
Magog	2	Satanaxi	1
Pedholle	2	Sathan	2
pedholle	1	se Lohikerme	5
Pedhon	13	sen Lohikermen	1
pedhon	1	sen Pedhon	4
Pedhosa	1	sen pedhon	1
Pedhosta	2	sen Wanhan Lohikermen	1
Pedon	1	sen wanhan Madhon	1
Pekele' (eli Pekelē)	1	se porto	1
Perchele	2	se swri Babilon	2
perchele ¹	8	se wanha Mato	1
percheleet	3	swren Porton	1
perchelei	1	swresta Portosta	1
Perchelelde ¹	1	se swri Babilon / se Horudhen Äiti / ia caiken Cauhistoxen Maan päle	1
perchelelde	3	se swri Lohikerme	1
Perchelet ¹	2	swri Ruskia Lohikerme	1
perchelet	4	wanha' (eli wanhā) Kermen	1
Perkele	42	yxi placki Ori	1

¹ Korp-hakujen yhteydessä havaitut uudet nimet ja nimitykset hakutuloksineen
Katso hakusanojen valintaperusteet taulukkojen 1 ja 2 alaviitteistä.

Taulukko 4. Bibliasta Korp-ohjelmalla saadut tulokset

Hakusana tai -lauseke	Osumia	Hakusana tai -lauseke	Osumia
Abaddon	2	Perkelet	14(+2 ¹)
Apollyon	2	Perkelexi	1
Baalin	2(+10 ¹)	Peto	15
Babylon	8	Petoa	8
Babylonian	2(+11 ¹)	Piruilda rijwattua	1
Babylonian Porton	1	Piruilda rijwatuita	1
Babylonian Portto	2	Pirulda rijwattuta	2
Babyloniata	2	Pirulda rijwatuille	1
Babyloniat	1	Pirulda rijwatun	1
Babylonin	5	portto	3
Babylonist	1	porttoa	1
Babylonista	1	riettaisita hengejä	1
Beelzebubixi	1(+1 ¹)	rijwatusta	2
Cahdesta Pedosta	1	saastaiset henget	3
caickein rietasten Hengein	1	Satan	8(+3 ¹)
caickein rietasten ja tylkiäin linduin	1	Satanaxi	1
colme riettaista Henge	1	Sathan	4
Colme saastaista Henge	3	se Draki	4
cuoleman warjos	2	sen Drakin	1
Cuusi sata / cuusi kymmendä ja cuusi	1	sen Pedon	5
cuusi sata / cuusikymmendä ja cuusi	1	se suuri Babylon / huoruden Äiti / ja caiken cauhistuxen maan päällä	1
Draki	8(+3 ¹)	Se suuri Babylonian portto	1
Drakia	2	se suuri Draki	1
Drakin	7	Se vanha Draki	1
God	1	se vanha mato	1
Gog	3(+1 ¹)	Seidzemen päinen Peto	1
Gogi	2	Seidzemen päinen ruskia Draki	1
Gogin	3	seidzemen päisen Pedon	1
Goliathin	1(+2 ¹)	sen Babylonian porton	1
helwetin woima	2	sen suuren porton	2
Hijrencarwain Orhi	2	sen wanhan Drakin	1
hänen huorudens	4	sen wanhan Drakin / Perkelen	1
häwittäjä	1	sen wanhan madon	1
Joca sentähden Ramatus kärmen ja wanhan Drakin pääxi cudzutan / jonga waimon sikiä	1	sitä / joca woi sekä sielun että ruumin Helwettin hucutta	1
kiusaja	3	suurelda Pedolda	1
Magogin	3	Suuren porton	1
Magog	4(+1 ¹)	suuren Porton	1
Magogi	2	suuri ruskia Draki	1
Pedolle	4	sywyden Engeli	1
Pedon	20	Toinen caxisarwinen Peto	1
Pedost	1	toisen caxisarwisen Pedon	1
Pedosta	2	toisen Pedon	1
Perkele	44(+6 ¹)	Wanha Draki	1
Perkeleitten	3	wanhan Drakin	1
Perkeleitten Henget	1	weren carwaisen Pedon	2
Perkeleitten Pääruchtinan	1	yhden suuren porton	1
Perkeleitä	17(+1 ¹)	yxi Babylon	1
Perkeleldä	18(+1 ¹)	yxi hijrencarwain Orhi	1
Perkeleldä rijwatun	1	yxi suuri ruskia Draki	1
Perkelen	38(+3 ¹)		

¹Kaarisulkeisiin kirjoitetut hakutulokset on saatu luvussa 4.3 mainitusta osasta *Rekisteri 1: Sisällysluettelo ja aakkosellinen sanarekisteri viittauksineen*.

Katso hakusanojen valintaperusteet taulukkojen 1 ja 2 alaviitteistä.

Taulukko 5. Bibliasta Korp-hakujen yhteydessä havaitut uudet nimet ja nimitykset hakutuloksineen

Hakusana tai -lauseke	Osumia	Hakusana tai -lauseke	Osumia
Baal	0(+7 ¹)	Perkelen lapset	1
Babelin Drakist	0(+4 ¹)	Perkelen Lapsist	0(+1 ¹)
Babylonian porton	1	Perkelen poica	1
Beelzebub	2	Perkelen walda	0(+1 ¹)
Beelzebubin	6(+1 ¹)	Perkelest	2(+1 ¹)
Beelzebub / ylimmäinen Perkele	0(+1 ¹)	peto	1(+1 ¹)
Behemoth	0(+1 ¹)	riettaista henge	1
Goliath	0(+3 ¹)	riettaisen Perkelen hengi	1
perkeleitten	1	Satanin	0(+1 ¹)
Perkeleitten päämiehen	2	sen Pedon	5
Perkeleldä rijwattu	2	Se wanha Draki	1
Perkeleldä rijwattua	2	Toisen Pedon	1
Perkeleldä rijwatulle	1	Weren carwaisen Pedon	1
Perkelen ja hänen Apostolein	1	yhden Pedon	1

¹Kaarisulkeisiin kirjoitetut hakutulokset on saatu luvussa 4.3 mainitusta osasta *Rekisteri 1: Sisällysluettelo ja aakkosellinen sanarekisteri viittauksineen*.

Katso haettujen sanojen valintaperusteet Taulukkojen 1 ja 2 alaviitteistä.

Bibliasta etsittiin hakuprosessin päätteeksi muutamia tunnettuja paholaissanoja, joita ei seulonassa tullut esiin. Osumat jäivät hyvin vähäisiksi: *Astaroth*² 0(+1¹), *Baphomet(h)* 0, *Belial* 0(+1¹), *Belialin* 1(+1¹), *Belphegor* 0(+1¹), *Diabolo* 1 (osuma on latinankielisestä katkelmasta), *Lucifer* 0(+1¹) ja *paholainen* 0. Haut tehtiin katkaisemalla kukin hakusana, jotta erilaiset taivutusmuodot ja kirjoitusasut tulisivat esiin.

²Ks. Ülo Valk 1997: 84–85

5.2 Hakutulosten analysointi

Tulosten analysoinnin päämääränä oli saada selvyys seuraaviin kysymyksiin: Mikä on nimien ja nimitysten kokonaismäärä? Onko määrässä eroa teosten välillä? Mitkä ovat yleisimmät paholaisnimet, ja kuinka käytettyjä ne ovat? Onko jonkin nimen tai nimityksen käyttöala muuttunut tai onko sen käyttötaajuus muuttunut selvästi? Mikä on yleisimpien nimien ja nimitysten etymologinen alkuperä ja onko paikallinen nimistö vaikuttanut tutkittaviin teksteihin? Vaihtelevatko nimien ja nimitysten kirjoitusasut?

Agricolan Uudesta testamentista löytyi erilaisine taivutuspäätteineen 85 nimeä ja nimitystä, Biblian Uudesta testamentista 133, joista kuitenkin 13 esiintyi ainoastaan luvussa 4.3 mainitussa Rekisterissä. Kokonaisuudessaan Agricolalla nimityksiä esiintyi 237 kohdassa, Bibliassa 456:ssa. (Näistä 57 esiintyi Rekisterissä.) Molemmissa hakutuloksissa oli *hapax legomenon* -nimiä. Ne ovat nimityksiä, jotka ovat vain yhden kerran havaittuja satunnaismuodosteita (Itkonen & Pajunen 2010: 18).

5.2.1 Yleisimmät paholaisnimet mahdollisine käyttöalojen muutoksineen

Ylivoimaisesti eniten paholaisnimenä esiintyi molemmissa aineistoissa sana **Perkele** (Agricolalla 106 ja Bibliassa 98 kertaa, ks. Taulukot 3–5, s. 24–26) eri kirjoitusasuineen ja lukuisine taivutuspäätteineen. (Esimerkiksi Agricolalla *Perkele* ja *perchele*, Bibliassa *Perkele* ja *Perkeleldä*. Mukana ei ole lausekkeen osana olevia nimityksiä.) Nimi on myös siinä mielessä yleinen, että vaikka se esiintyy muutamia kertoja Ilmestyskirjassa, niin sitä käytetään laajasti myös muualla Uuden testamentin teksteissä. On nimittäin niin, että monet Ilmestyskirjassa esiintyvät nimet, kuten *Draki*, *Peto* ja *Lohikerme* esiintyvät vain tai lähes ainoastaan Ilmestyskirjassa. Myös **Saatana** on yleinen nimi. Agricolalla nimi on perusmuodossaan *Satanas* (esiintyy eri kirjoitusasuineen ja päätteineen 17 kertaa), Bibliassa *Satan* (eri kirjoitusasuineen ja päätteineen 13 kertaa, lisäksi 3 kertaa Rekisterissä).

Muita nimiä ovat muun muassa *Beelzebub*, *Gog* (myös muodossa *God* ja *Gogi*) ja *Magog* (myös muodossa *Magogi*), *Abaddon*, *Baal* ja *Behemoth*, mutta ne ovat jo huomattavasti harvinaisempia, jopa *hapax legomenon*. Joidenkin näistä yhteydessä voidaan mainita, että kyse on epäjumalasta, eli jonkinlaisesta esikristillisestä ja pakanallisesta jumaluudesta. Nimi on myöhemmin alkanut merkitsemään myös paholaista tai jonkinlaista antikristillistä oliota, joka toimii paholaisen alaisuudessa. Näin on esimerkiksi *Baalin* laita Bibliassa. (Ks. Kuula 2010: 34–35.)

Vaikka *Perkele* esiintyy hakutuloksissa kymmeniä kertoja, niin toinen paikallinen (*Saatanaan* heprealaisperäisenä sanana verrattuna) nimi, *Piru*, esiintyy aineistossa melko harvoin (katso näiden nimien alkuperästä 5.2.2 ja 5.2.3). Kummassakaan aineistossa se ei yksittäisenä sanana ilmene, kirjoitettiinpa sana sitten isolla tai pienellä alkukirjaimella. Kuitenkin se muun muassa esiintyy passiivin II partisiipin perfektien yhteydessä kuten, *Piru(i)lda rijwattua*. Silti osumat ovat sanaan *Perkele* verrattuna vähäisiä.

Verrattaessa saatuja hakutuloksia Agricolan tekstin ja Biblian välillä minkään erisnimen käyttötaajuudessa ei havaittu selvää muutosta. Sanojen käyttöalan ei havaittu muuttuneen näiden kahden tekstin välillä. Esimerkiksi *Perkele* eri kirjoitusmuodoissaan esiintyy molemmissa teksteissä noin sata kertaa ja sillä viitataan aina Saatanaan.

Sen sijaan Ilmestyskirjan lohikäärmettä ei käsitellä ollenkaan Bibliassa Agricolan tapaan nimityksellä *Lohikerme*, vaan *Draki*. Muutosprosessi on mielenkiintoinen: Ennen *lohikäärme*-yhdyssanan vakiintumista suomen kieleen, kielessämme oli jo skandi- tai germaanilaina *louhi*. Se merkitsee nykysuomeksi salamaa. Kun *lohikäärme*-sana (*lohikäärme* voidaan kirjoittaa myös muodossa *louhikäärme*) muodostui kieleemme, se tapahtui siten, että yhdyssanan määriteosa lainattiin suoraan kansanetymologisesti muinaisruotsin kielestä. Muinaisruotsiksi lohikäärme on *floghdraki*, jossa sana *flogh* kuitenkin merkitsee lentämistä ja kuuluu yhteen *flyga*-verbin kanssa. Kansanetymologisesti sen ajateltiin kuitenkin tarkoittavan salamaa, koska *louhi* ja *flogh* muistuttavat äänteellisesti toisiaan. Tämän lisäksi lohikäärmeekin iskee tulta, kuin salamoita. Niinpä *lohikäärme* merkitseekin itse asiassa 'salamakäärmettä'. (Häkkinen 2007: 621, 630).

Muinaisruotsiksi sanan merkitys on kuitenkin eri, eli 'lentokäärme', jossa yhdyssanan jälkiosan *-draki* merkitsee itsessään lohikäärmettä. Kun sana on lainattu suomeen ja ollut Agricolan käytössä, sen jälkiosa on korvattu *drakia* vanhemmalla balttilaisperäisellä lainalla *käärme*, Agricolalla *kerme*. (Mts. 621.) Bibliassa lohikäärme näyttää kuitenkin korvattun kokonaan pelkällä *Draki*-sanalla, vaikka yleiskielessä *lohikäärme* on jälleen myöhemmin korvannut sen.

5.2.2 Paikalliset nimet ja nimitykset aineistossa sekä niiden etymologia

Korpuksista löytyi sellaisia nimiä ja nimityksiä, jotka eivät ole tulleet Agricolan tekstiin Uuden testamentin alkuperäisteksteistä, hänen käyttämistään lähtöteksteistä tai lähtökielistä. (Katso lähtötekstit ja lähtökielet luvusta 3.1.) Agricolalla niitä ovat muun muassa *Lohikerme*, *peto*, *Perkele*, *piru*- ja *wanha Mato*, Bibliassa lisäksi *Draki*. Toki Uuden testamentin alkuperäisteksteissä ja Agricolan käyttämässä lähtöteksteissä esiintyvät käsitteet 'lohikäärme', 'peto' ja 'paholainen', mutta kuten edellisessä alaluvussa tuli ilmi, niin esimerkiksi sana *Lohikerme* on muodostunut vanhaan kirjasuomeen aivan omalla tavallaan. Sitä ei ole lainattu alkuperäistekstistä tai käännöksen

lähtötekstistä. Näin on esimerkiksi sanan *Satanas* tapauksessa. Tosin on niin, ettei heprean sana *šāṭān* ole lainautunut suomeen aivan suoraan alkuperäistekstistä. Se tulee suomeen muinaisruotsista ja Agricolalle kenties kirkkolatinasta, jossa se on muodossa *satanās*. (Häkkinen 2007: 1099.)

Ilmestyskirjan peto esiintyy alkuperäisessä tekstissä asussa *theerion* (Kuula 2010: 77). Suomen kielen *peto*-sanankuoron alkuperää ei voida varmuudella osoittaa, mutta se on mahdollisesti murteellinen laina venäjältä *bedá*, 'onnettomuus, vahinko, kurjuus' (Häkkinen 2007: 909). Mutta yhtä kaikki, Agricola ei ole käyttänyt jo tuolloin suomen kieleen vakiintuneen *peto*-sanankuoron sijasta sanaa *Theerion*. Sekin olisi ollut mahdollista. Osasihan Agricola kreikkaa ja oletettavasti ymmärsi myös sanankuoron merkityksen (Heininen 1992: 11). Kaikki avaimet siis vieraskielisen sanankuoron käyttöön olivat olemassa, mutta Agricola valitsi toisin ja käytti omaperäistä nimeä.

Aineiston yleisimmän paholaissanankuoron *Perkeleen* voidaan myös tulkita olevan sellainen sana, joka on tullut Agricolan ja Biblian käännöksiin Suomen alueelta. Sana esiintyy myös muissa itämerensuomalaisissa kielissä: inkeröisessä ja karjalassa *Perkele*, virossa *põrgu* 'helvetti' ja vatjassa, johon se on lainautunut suomesta tai inkeröisestä. Vaikka kyseessä on vanha sana, se lienee lainattu itämerensuomeen muualta. (Häkkinen 2007: 903.) Lainaaminen on voinut tapahtua kantasuomeen jo 2 000–3 000 vuotta sitten (Kulonen 1990: 4).

Hyväksyttävien selitysten sanankuoron alkuperälle on balttilaisen ukkosenjumalan nimi, joka esiintyy liettuassa muodossa *Perkūnas*, latviassa *Pērkons*, muinaispreussissa *percunis* (Häkkinen 2007: 903). Keskustelua on käyty myös siitä, että onko *Perkele* viitannut myös suomalaisessa muinaisuskossa säiden ja ilmojen hallitsijaan *Ukko Ylijumalaan* (ks. mm. Harva 1948: 87; Kulonen 1990: 3–4). Olipa sanankuoron merkitys ollut muinaisille suomalaisille mikä tahansa, niin *Perkele* ei kuitenkaan vastaa täysin äänneasultaan näitä balttilaisia sanoja. Toisaalta sanasta on niin paljon eri muotoja, kuten murteellinen *perkuna*, että on mahdotonta osoittaa niistä alkuperäisin. (Häkkinen 2007: 903.) Selitykset germaanisestakin alkuperästä saavat kannattajia, sillä skandinaavisen mytologian jumala *Fiorgynn* (Odinin toinen appi) ja jumalatar *Fiorgyn* (tulkittu ukkosenjumalan Thorin, Odinin pojan, äidiksi) palautuvat sanoihin **perk^wún(i)yos* ja **perk^wunī*, ja näistä etymologioista varsinkin ensimmäinen vastaa täten lähes täysin balttilaista ukkosenjumalaa (West 2007: 241).

Sana *piru* tunnetaan itämerensuomessa myös inkeröisessä, karjalassa ja viron murteissa. Sitä on arveltu lainasanaksi venäjältä, ja siihen on yhdistetty slaavien pakanallinen ukkosenjumala *Perun*. Toinen ja yleisesti hyväksytympi selitys on, että sana on balttilaisperäisen *Perkele*-sanankuoron variantti. (Häkkinen 2007: 931.)

Toisaalta on esitetty teorioita siitä, että ulkoisesti hyvin samanmuotoiset *Perun* ja *Perkūnas* olisivat samaa alkuperää ensimmäisen ollessa jälkimmäisen kiertoilmaisu. Tällöin niiden

yleisimmin hyväksytyt etymologiat voivat joutua koetukselle, sillä *Perun* merkitsee iskijää ja juontuu iskemistä tarkoittavasta slaaviverbistä **per*, kun *Perkūnas* puolestaan juontuu tammea tarkoittavaan sanaan **perk^wu-*. Kuitenkin on niin, että Perkunasin tapaan Perunillekin pyhitettiin puita, nimenomaan tammia. (Frazer 1976: 365–366; West 2007: 242–243.)

Myös suomalaisessa muinaisuskossa puut ja tammet olivat tärkeitä, vaikkei niitä tiedetä yleisesti liitetyn Perkeleeseen tai Ukkoon muutamia spekulatiota lukuun ottamatta (ks. Kuusi 1963: 145–146). Silti perinteisesti maailmaa ja *taivasta* (Huomaa yhteys ukkoseen ja sitä kautta tietenkin Ukkoon.) kannattelevan puun ajateltiin olevan tammi (Harva 1948: 70–73). Puiden pyhittämisestä on muistiinpanoja Agricolaltakin, ja perinne on jatkunut ainakin 1800–1900-lukujen taitteeseen, vaikka papisto pyrki hävittämään pyhiä puita jo 1600-luvulla (Harva 1948: 18, 299–300, 305). Voisiko olla, että Perkele ja Piru ovat etymologisesti osa yhtä suurta pakanallista tammikulttiin kytkeytyvää ukkosenjumalan perhettä?

Nimitys *wanha mato* esiintyy Agricolalla kolmesti, Biblian Uudessa testamentissa kahdesti. Se saa myös eteensä artikkelimaisen aineksen *se*. Sanalla *vanha* on etymologisia vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä (karjalan *vanha*, vepsän *vanh* sekä viron ja liivin *vana*). Sanan lasketaankin kuuluvan hyvin vanhaan omaperäiseen sanastoon, ja sen alkuperäiseksi asuksi on rekonstruoitu **vanša*. (Häkkinen 2007: 1449.)

Myös sanalla *mato* on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä paitsi liivissä. Esimerkiksi inkeroisessa, karjalassa ja vatjassa se on *mato*, vepsässä ja virossa *mado*. Etymologiasta ei olla yksimielisiä: Ensimmäisen selityksen mukaan se juontuisi verbistä *mataa*, mutta teorian ongelmana on se, että myös *mataa*-sanan alkuperä on tuntematon. Toinen selitys tulkitsee sanan olevan vanha laina läheisistä germaanikielistä. Näin ollen se olisi samaa alkuperää kuin gootin *maba* ja muinaisyläsaksan *mado*, jotka tarkoittavat matoa tai toukkaa. Näiden sanojen alkuperälle ei ole kuitenkaan omaa indoeurooppalaista selitystä, joten ne voivatkin olla lainoja itämerensuomesta. (Mts. 693.)

Kolmas selitys on, että *mato* olisi samaa sukua kuin saamen kielen *muohci-*, eli *muohcu*-sana (Kotimaisten kielten keskuksen saamen kielten etymologinen Álgú-tietokanta listaa sanan jälkimmäisessä asussa ja tarkentaa, että kyse on pohjoissaamen kielestä.), joka merkitsee (kirja)koita (Häkkinen 2007: 693; Álgú-tietokanta 2016). Tällöin näiden sanojen varhaiskantasuomalainen muoto olisi **mača* tai **mačo*, ja se juontuisi varhaiskantairanin sanasta **matsa-*, josta myöhemmin muihin kieliin kehittyneet sanat tarkoittavat muun muassa moskiittoa, mäkärää ja hyttystä. Huomion arvoista tässä tulkinnassa on, että lentävillä hyönteisillä on myös toukkavaiheensa. (Häkkinen 2007: 693.)

5.2.3 Muut frekventit erisnimet, etymologia: Saatana, Beelzebub sekä Gog ja Magog

Yksi tunnetuimmista paholaisen nimistä, *Saatana*, esiintyy Agricolan korpuksessa asussa *Satanas*, Bibliassa *Satan*. Sana tulee suomeen muinaisruotsista ja Agricolalle kenties kirkkolatinasta, jossa se on muodossa *satanās*. Latinaan se juontuu hepreasta, jossa sana on *šāṭān*. (Mts. 1099.) Saatana merkitsee vastustajaa (esimerkiksi sodassa, riidassa tai oikeudessa), syyttäjää, vihollista, yllyttäjää ja suunsoittajaa (Valk 1997: 24; Häkkinen 2007: 1099). Sana esiintyy yleisesti maailman kielissä, ja itämerensuomessa se tunnetaan kaikissa kielissä paitsi vepsässä ja lyydissä (Häkkinen 2007: 1099).

Agricolan aineistosta eri taivutusmuodoissaan kahdeksan ja Biblian aineistosta kymmenen kertaa (Tämän lisäksi Bibliassa sana esiintyy kolmesti luvussa 4.3 mainitussa rekisterissä.) tavattu *Beelzebub* rakentuu alun perin kahdesta sanasta, joiden merkitys on suomeksi 'Baal on herra'. Kyse on kanaanilaisesta jumalasta, jonka nimen juutalaiset muunsivat pilkkanimeksi, *Baal-Sebub*, 'kärpästen herra'. (Kuula 2010: 64.)

Molemmissa aineistoissa aina yhdessä ilmenevät *Gog ja Magog* toistuvat Agricolan Uudessa testamentissa kahdesti, Bibliassa yhdeksän kertaa. (Tämän lisäksi Bibliassa nimet esiintyvät kerran luvussa 4.3 mainitussa rekisterissä.) Gogia ja Magogia pidetään kristikunnan vihollisina, ja Ilmestyskirjassa ne käyvät Jumalan valtakunnan kimppuun sen jälkeen, kun Saatana on ollut tuhat vuotta sidottuna. Sanojen alkuperä on epäselvä. On esitetty monia teorioita siitä, keneen henkilöön nimi *Gog* voisi viitata. Yksi ehdotuksista on Gyges, joka hallitsi noin vuonna 670 eaa. Lyydian kuninkaana. Toinen mahdollisuus eräs kansa, skyyttalaiset, johon myös sanaa *Magog* on yritetty liittää. Lienee kuitenkin niin, että sanoja on mahdotonta samaistaa mihinkään historialliseen henkilöön tai kansaan. (Palva 1995: 286, 619.)

5.2.4 Nimien kirjoitusasujen vaihtelu, tapaus Perkele

Agricolalla sanojen kirjoitusasut vaihtelevat enemmän kuin Bibliassa, jossa kirjakielen käyttö oli jo yhtenäisempää (Rapola 1965: 68–69; Lehikoinen & Kiuru 2001: 71). Tämä huomataan esimerkiksi sanan *Perkele* kirjoitusasujen vaihtelusta yksittäisissä sanoissa ja lausekkeissa. Agricola käyttää sanasta perusmuodossaan kolmea eri asua: *Perkele* (42 osumaa), *perchele* (8) ja *Perchele* (2).

Kuten esimerkeistä huomataan (ks. Taulukko 3), *k:n* ja *r:n* merkintätavat vaihtelevat *Perkele*-sanan eri taivutusmuodoissa. Hakutuloksista 86 tapauksessa *k*-äänne kirjoitetaan pelkällä *k*-kirjaimella, *Perkele*, ja 25 kertaa *ch*-yhtymällä, *Perchele*. Agricola näyttää suosivan *k*-kirjaimellista muotoa lähinnä perus-, omistus- ja tulentomuodoissa, esimerkiksi *Perkelen* (36 osumaa). Muissa muodoissa, kuten monikkomuodoissa hän käyttää puolestaan *ch*-yhtymää, kuten *perchelet* (4). Yhdessä tapauksessa *r*-kirjain on kokenut kadon, *Pekele'* (eli *Pekelē*), vaikka *r*-äänteen merkintä oli Agricolalla yleisesti ottaen melko vakaata (Rapola 1965: 48).

Myös ison alkukirjaimen käyttö vaihtelee *Perkele*-sanassa. Kun Agricola on kirjoittanut sanan ch-yhtymää käyttäen, hän on kirjoittanut sanan hyvin usein pienellä alkukirjaimella (20 kertaa 25 osumasta). Toisaalta, silloin kun hän on merkinnyt *k*-äänteen pelkällä k-kirjaimella, hän on kirjoittanut sanan lähes aina isolla (Nämä kaksi pienellä alkukirjaimella kirjoitettua sanaa ovat molemmat omistusmuotoisia.) alkukirjaimella (84 kertaa 86 osumasta). Onko kyseessä jonkinlainen merkitysero vai kenties korrektorin (ks. korrektoreista 3.3.1) tekemä muutos? Voisiko ch-yhtymä jopa kieliä sanan merkityksen jonkinlaisesta arvonalennuksesta Helvetin johtajasta alemman tason demonin asemaan?

Sanan monikkomuoto ei ole Agricolan tekstissä jatkuvasti samankaltainen. Hän käyttää monikkomuotoa vain ch-yhtymän kanssa. Tämän lisäksi iso ja pieni alkukirjain vaihtelevat, samoin monikon päätteiden vokaalin kestoaste. Korpuksista löydettiin seuraavat esiintymät: *Perchelet* (4), *percheleet* (3) ja *perchelet* (2). Sen sijaan monikon omistusmuodoissa Agricola on käyttänyt myös k-kirjainta *k*:n merkinä. Muutkin ominaisuudet vaihtelevat, kuten iso alkukirjain, päätteiden geminaatta, monikon tunnus ja omistusmuodon merkintä: *percheleitten* (1), *Perkeleiten* (1), *Perkeletten* (1) ja *Perkeleite'* eli *Perkeleitē* (1). Ehkä kyse on vain oman aikansa esitystavasta: jospa Agricola ei edes ole pyrkinyt yhdenmukaiseen asuun, kuten nykysuomessa?

Bibliassa *Perkele*-sanon *k*-äänne merkitään aina k-kirjaimella. Ison alkukirjaimen vaihtelu on lähes olematonta. Sana kirjoitetaan isolla alkukirjaimella 152 (lisäksi rekisterissä 16) kertaa, pienellä vain yhden kerran. Monikon merkitseminen on yhtenäistä, vaikka vokaalin kestoastetta ei olekaan merkitty päätteeseen, *Perkelet*. Tämä muoto esiintyy korpuksessa 14 (+2) kertaa. Monikollisissa omistusmuodoissa on Agricolan tekstiä vähemmän vaihtelua. Sekin ilmenee vain ison ja pienen alkukirjaimen käytössä: *Perkeleitten* ja *perkeleitten*. Ensimmäistä muotoa tavattiin seitsemästi, jälkimmäistä vain kerran. Se oli siis ainut kerta, kun ilmaisu on Bibliassa kirjoitettu pienellä alkukirjaimella.

5.2.5 Metaforiset ja vertauskuvalliset nimitykset

Hakutulokset sisältävät jonkin verran metaforisia ja vertauskuvallisia (allegorisia) nimityksiä. Ne haluttiin liittää tutkimukseen, vaikka ne eivät ole suoranaisesti erisnimiä. Perustelu tälle on, että niiden taustalla vaikuttaa kuitenkin jokin motiivi, jonka voidaan katsoa Raamatun kontekstissa viittaavan persoonalliseen pahaan. Koska ne muodostavat aivan omanlaisensa nimistöryhmän, ne saavat tässä analyysissä oman lyhyen käsittelynsä.

Metaforalla, eli kielikuvalla tarkoitetaan sanan tai ilmauksen merkityksen muutosta joksikin toiseksi, monimerkitykselliseksi ilmaukseksi (Hosiaisuus 2003: 577; Kuiri 2012: 45).

Merkityksen muutos on pystyttävä havaitsemaan jonkinlaisen suhteen avulla, ja kielikuvassa suhde

perustuu sanan vanhan ja uuden merkitysten samankaltaisuuteen (Kuiiri 2012: 45). Kyseessä ei ole kuitenkaan suora vertaus tai rinnastus, vaan Aristoteleenkin oppien mukaan se on kätkeyty vertaus ilman kuin-sanaa (Hosiaislouma 2003: 577).

Allegoria, eli vertauskuva on puolestaan eräänlainen laajennettu kielikuva, jossa käsite korvataan toisella. Yleensä korvaaminen tapahtuu niin, että abstrakti käsite korvataan konkreettisella. Vertauskuvalla on yleensä vähintään kaksi merkitystä, ja ne ovat usein muun muassa uskonnollisia tai filosofisia, kuten Raamatussa. (Mts. 39.)

Iso osa kielikuvista ja vertauskuvista esiintyy molemmissa korpuksissa lausekemuotoisina. Karkeasti jaoteltuna metaforisia lausekkeita ja muita paholaisnimiä ovat muun muassa sekä Agricolalla että Bibliassa esiintyvä *coleman warios* (2), *cuoleman warjos* (2); *Kuningas se Sywudhen Engeli* (1), *sywyden Engeli* (1); *Goliath* (1) ja *Goliath(in)* (1+5) ja *heluetin woima* (1), *helwetin woima* (1). Bibliasta yksistään tavattaviin metaforisiin lausekemuodossa oleviin paholaisnimityksiin lukeutuu muun muassa *Perkelen ja hänen Apostolein*, joka on *hapax legomenon*.

Näissä kielikuvissa esimerkiksi kuolema saa jonkinlaisen konkreettisen hahmon, josta voi langeta varjo (*coleman warios* ja *cuoleman warjos*). Ja onkin niin, että niissä vähäisissä Raamatussa olevissa paholaisen ulkomuodon kuvauksissa paholaisella on yleensä jonkinlaisia eläimellisiä, mutta myös ihmismäisiä ominaisuuksia ja muotoja. (Kuula 2010: 219–220.) Kuolema ja sen varjo liittyy näin ihmismäiseen, mutta negatiiviseen, voimahahmoon, eli paholaiseen. Puolestaan Syvyyden eli Helvetin hallitsija on enkeli, mutta edustaakin nahkasiipineen pahuutta, koska tulee Helvetistä (paholaisen ja demonien ulkomuodosta, katso Kuula 2010: 61, 69). Voimakas Goliath taas edustaa kristikunnan kokemaa vainoa ja vastustusta, joidenkin tulkintojen mukaan jopa Saatanaa siinä missä saman tarinan Daavid Jeesusta (Frontain & Wojcik 1980: 57).

Vertauskuvallisia nimityksiä aineistosta löytyi Johanneksen ilmestyksestä. Agricolalta tavattiin lausekemuotoiset nimitykset *Cwsisata Cwsikymende ia Cwsi* sekä *yxi placki Ori*, jotka esiintyvät myös Bibliassa. Siellä niiden kirjoitusasut ovat *Cuusi sata / cuusi kymmendä ja cuusi ja cuusi sata / cuusikymmendä ja cuusi* sekä artikkelimaisen aineksen sisältävä *yxi hijrencarwainen Orhi*. Ensimmäinen nimityksistä, eli Ilmestyskirjan petoon kirjoitettu numero 666, liitetään yleensä Saatanaan tai itse petoon. Näin on siksi, että teoksen alkutekstin sanan, *theerion* 'peto', numeroarvo on heprean kielen kirjaimilla (Kreikan ja heprean kirjaimet ovat myös numeroita. Ne voidaan siis muuntaa numeroiksi ja laskea niille lukuarvoja, joille edelleen voidaan keksiä symbolisia merkityksiä.) 666. Myös muita selityksiä on: tavallisesti luvun ajatellaan viittaavan keisari Neroon. (Kuula 2010: 77.)

Toinen merkittävistä esille nousseista vertauskuvista on neljäs Ilmestyskirjan ratsastajista. Häneen viitataan hänen hevosellaan ja sen värillä, eli harmaalla (*placki* sekä *hijrencarwainen*). Vaikka kaikkiin muihin ratsastajiin viitataan vain puhumalla heidän hevosistaan ja niiden väreistä, on neljäs ratsumies ainoa, jonka nimi mainitaan tekstissä: *Colema* (Agricolan käyttämä kirjoitusasu), 'kuolema'. (Guthrie & Motyer & Stibbs & Wiseman 1975: 1289.)

Kuitenkaan tässä tutkimuksessa kuolemaa ei ratsumiesten yhteydessä ole laskettu nimitykseksi, toisin kuin eräässä toisessa tekstin kohdassa – edellä mainitun (ks. s. 33) nimityksen *coleman warjos* kohdalla – on toimittu. Syynä on se, että Ilmestyskirjan ratsastajiin viitataan yleisesti aina heidän ratsujensa väreillä. Näin ollen myös tässä tutkimuksessa varsinaiseksi neljännen ratsastajan nimitykseksi katsotaan kuoleman sijasta hänen ratsunsa ja sen väri. (Guthrie & Motyer & Stibbs & Wiseman 1975: 1289). Miksi sitten tämän monitulkintaisen tekstin hahmoista, jotka tuovat mukanaan ruttoa, sotaa, nälänhätää ja *kuolemaa*, ainoastaan kuoleman tuoja on luokiteltu tässä tutkimuksessa paholaismaiseksi? Sen tähden, että hän on tekstissä ainoa, jota Helveti (paholaisen tyyssijana) noudattaa ja seuraa.

5.2.6 Lausekemuotoiset nimitykset sekä artikkelin käyttö

Edellisestä alaluvusta ilmeni, että nimitysten joukossa on paljon substantiivilausekkeen muodossa olevia nimityksiä – ja eritoten niitä on suhteellisen paljon sellaisten nimitysten joukossa, jotka ovat kielikuvan tai vertauskuvan asemassa. Myös muut nimitykset voivat olla tällaisia kokonaisuuksia, kuten Biblian Ilmestyskirjasta kahdesti tavattu *weren carwaisen Pedon* tai samassa katkelmassa neljästi esiintyvä *se Draki*. Lausekkeet ovat merkittävä osa hakutuloksia, ja siksi niitä on syytä käsitellä.

Lausekkeet ovat sellaisia, että niissä substantiivin (*Pedon*) kanssa esiintyy jokin attribuuatti, eli oikeammin määrite (*weren carwaisen*) (ISK § 439, 867). Yleensä kyse on adjektiivimääritteestä, joka kuvaa substantiivia, mutta kyse voi olla myös muusta kuin määritteestä. Esimerkiksi nimityksessä *se Draki* substantiiviin liittyy artikkelimainen aines *se*. Pitkässä nimityksessä *sitä / joca woi sekä sielun että ruumin Helwettin hucutta* kyse on puolestaan infiniittisestä lausekkeesta sekä verbiliitosta. Lausekkeessa *sitä* on edussanana, loppuosaa kutsutaan jälkimääritteeksi. (Ks. ISK § 439, 866.) Miksi tällainen lauseke on sitten kategorisoitu paholaisnimitykseksi? Sen tähden, että siinä määritellään sielujen hukutuspaikka, eli Helveti (paholaisen tyyssija), ja jonkinlainen aktiivinen hukuttaja (hukutuspaikka huomioon ottaen oletettavasti siis jokin demoni tai paholainen) osoituspronominilla *sitä*.

Hakutulosten mukaan artikkelimaisten ainesten käyttö paholaisnimitysten yhteydessä on lisääntynyt määrällisesti näiden kahden teoksen välillä. Suhteellisesti määrä on laskenut (Epäsuhta

määrällisen ja suhteellisen muutoksen välillä selittyy sillä, että Biblian aineisto on Agricolan aineistoa laajempi.), mutta vain hyvin vähän: Agricolan aineiston paholaisnimistössä (237 kappaletta) 19 ilmauksella oli selvä artikkelimainen aines. Se kattaa noin 8,0 % koko Agricolan alakorpuksen paholaisnimistöstä. Bibliassa nimiä ja nimityksiä on 456 kappaletta, artikkelimaisuuksia 34 ja suhdeluku noin 7,5 %.

Artikkelimaisuudet osittuvat aineistoissa niin, että Agricolalla niitä ovat *se* (11 kappaletta), *sen* (7) ja *yxi* (1). Bibliassa jakauma on: *se* (11), *sen* (18), *yxi* (3) ja *yhden* (2). Luvut osoittavat, että omistusmuotoisen artikkeliaineksen käyttö on jopa lisääntynyt, sekä määrällisesti että suhteellisesti. Se ei kohtaa täysin Ojansuun (1909: 160–161) näkemyksen kanssa, sillä hän esittää, että artikkeleita on tietoisesti karsittu Bibliaa käännettäessä. Rapola (1962: 80) täydentää artikkelimaisuuksien tulleen vanhaan kirjasuomeen ruotsin kielestä, ja että käännöskomitea karsi niitä, koska se tiesi artikkelin käytön olevan tarpeetonta vierasta vaikutetta.

6 PÄÄTÄNTÖ

Tässä tutkimuksessa käsiteltäisiin paholaisnimiin, niiden kääntämiseen, käyttötapoihin ja ulkoasuun sekä kääntäjien tekemiin valintoihin on voinut vaikuttaa hyvin moni seikka aina lähtökielestä käännoistyön johtajien kielitaitoon tai korrektoreiden tekemiin viimeistelyihin. Siksi tutkimuksen alla olleiden kahden ensimmäisen suomenkielisen Uuden testamentin käännohistorialliset vaiheet oli selvitettävä niin hyvin kuin mahdollista tutkimuksen laajuuden sallimissa puitteissa. Teosten tutkimisen seurauksena välittyi ymmärrys siitä, että erityisesti vuonna 1642 julkaistun Biblian käännohistoria on monimutkainen, epäselväkin.

Tämän rinnalle tärkeäksi huomioksi nousi se suurenmoinen ansio, joka Mikael Agricolalle ja hänen seuraajilleen käännoistyössä kuuluu suomen kirjakielen kehittämisestä. Agricolan tekemää valtaisa pohjatyötä seurasivat Biblian kääntäjien monet kirjakielemme uudistukset, kuten yhden kirjaimen käyttö vain yhdessä tarkoituksessa. Näitä kahden teoksen välisiä ortografian muutoksia havaittiin selvästi myös paholaisnimistöä tutkittaessa – esimerkiksi nimien kirjoitusasut ovat Bibliassa yhtenäisempiä kuin Agricolan vuoden 1548 Uudessa testamentissa.

Teosten paholaisnimistöä pystyttiin selvittämään korpuslingvistisen menetelmän avulla kattavasti. Agricolalta erilaisia nimiä ja nimityksiä löytyi taivutuspäätteineen 85 kappaletta, Biblian Uudesta testamentista 133. Agricolan aineistossa nimityksiä esiintyi 237, Biblian aineistossa 456. Tulosten pohjalta voidaan esittää hyvin tarkkoja arvioita nimien ja nimitysten kokonaismäärästä, vaikka oletettavasti vähäinen osa nimistöä jäikin hakutulosten ulkopuolelle.

Seulonta ja sitä seuranneet korpushaut antavat uutta tietoa siitä, mitkä ovat frekventeimmät paholaiseen viittaavat erisnimet. Selvästi käytetyin nimi on Perkele. Sitä tavattiin Agricolalta 106, Bibliasta 98 kertaa. Muita nimiä ovat esimerkiksi Saatana ja Beelzebub. Osittain korkean frekvenssinsä vuoksi nimi Perkele esiintyy myös laajimmin tutkitussa aineistossa. Nimittäin iso osa muusta nimistöä esiintyy enimmäkseen tai vain Ilmestyskirjassa.

Korpushakujen tuloksia analysoitaessa paholaisnimistöä ei havaittu merkitysten muuttumista. Aineistojen vertailussa tosin havaittiin Ilmestyskirjan lohikäärmettä tarkoittavan sanan vaihtuneen *Lohikerme*-sanasta *Draki*-sanaksi. Vaikka tällainen vaihto tapahtuikin, edusti erityisesti Agricolan käyttämä (tuolloin) uusi yhdyssana *Lohikerme* omaa, monia suoraan Uuden testamentin alkuperäistekstistä lainattuja nimiä (kuten *Satanas*) vanhempaa, lainasanastoa. Näitä omaperäisiä sanoja oli aineistossa muitakin. Huomattavin niistä on suomen kieleen luultavasti noin 2 000–3 000 vuotta sitten lainattu *Perkele* sekä siihen mahdollisesti etymologisesti liittyvä *Piru*. Sanoista molemmat antavat myös mielenkiintoisen mahdollisuuden spekuloida eurooppalaisten

ukkosenjumalten etymologisesti yhteisestä tammikulttiin liittyvästä alkuperästä. Sanan Perkele korkea frekvenssi aineistossa ja sen etymologinen tausta antavat olettaa, että nimi on ollut pitkään tärkeässä asemassa suomen kielessä ja sen puhuma-aloilla.

Kategorisoitaessa nimistöä siitä merkittävä osa sijoittui erisnimen ja yleisen tason nimityksen väliin. Se antoi erinomaiset edellytykset haastavalle pohdinnalle siitä, milloin sana tai lauseke on ylipäättään nimen tai nimityksen asemassa. Näiden teosten uskonnollis-filosofinen ja paikoin apokalyptinenkin tekstilaji mahdollisti sen, että nimitysten joukkoon kategorisoitiin myös lausekkeen muodossa olevia nimityksiä. Teosten kontekstista nimittäin tuli ilmi, että tietyt lausekemuodossakin olevat nimitykset viittasivat paholaiseen.

Samanlaista kategorisointia pystyttiin tekemään myös sellaisille kielellisille rakenteille, joissa oli jonkinlainen artikkelimainen aines. Mielenkiintoista tästä tekee, että yhtä voimakasta artikkelimaisuuksien vähenemistä teosten välillä ei pystytty osoittamaan kuin esimerkiksi Ojansuu (1909) on esittänyt. Tässä tutkimuksessa esille tulleet artikkelimaiset nimitykset muodostivat noin 8,0 % Agricolan ja noin 7,5 % Biblian paholaisnimistöstä. Osuuden pudotus on vähäinen, vaikka Ojansuu esittää sen olevan melkoinen. Hänen mielipiteeseensä yhtyvät muun muassa Rapola (1942: 5, 15; 1962: 80–81), Häkkinen (1994: 466), Lehikoinen (1995: 217–218) ja Lehikoinen & Kiuru (2001: 135). Asiaa sivuavat myös Ikola (1967: 34–35) ja Suojanen (1977: 48). Ojansuusta eriäviä tutkimuksia ei nähtävästi ole tehty.

Osuuden putoamista esitellään esimerkein osassa näistä lähteistä, ja se tehdään muutaman virkkeen tekstikatkelmin. Ne osoittavatkin määrien selvästi vähentyneen. Toisaalta vain 0,5 %:n karsimisesta mainitseminen vaikuttaa epätodennäköiseltä. Voisiko olla niin, että artikkelimaisuuksia on karsittu kyllä, mutta nimistön osalta niitä ei ole vähennetty? Tätä asiaa voitaisiin jatkossa tutkia korpuslingvistisin keinoin, eli konkordanssihauilla. Tällöin etsittävän sanan (esimerkiksi artikkelimaisesti käytetty *se*) läheisyydestä analysoidaan muutkin sanat. Näin voidaan selvittää, että toimiiko esimerkiksi sana *se* joissain yhteyksissä artikkelin tapaan.

Eräs toinen mielenkiintoinen jatkotutkimuksen kohde on selvittää, onko samanlaista pakanallisten erisnimien lainautumista tapahtunut varhaisiin kristillisiin teksteihin esimerkiksi muissa suomalais-saamelaiskielissä tai esimerkiksi volgalaiskielissä. Vertailun voisi rajata koskemaan esimerkiksi vain Ilmestyskirjaa, koska siellä nimiä ja nimityksiä esiintyy runsaasti. Vertailussa voisivat olla esimerkiksi seuraavat itämerensuomalaiset, saamelaiset ja volgalaiset Uudet testamentit:

- Eteläviro, Andreas Virginius (1640–1701) & Adrian Virginius (1663–1706): *Meije Issanda JEsusse Kristusse Wastne Testament*, vuodelta 1686
- Pohjoisviro, *Meie Issanda Jesusse Kristusse Uus Testament*, vuodelta 1715

- Liivi, vuodelta 1942
- Saame, Petrus Fiellström (1697–1764), vuodelta 1755
- Pohjoissaame, Nils Vibe Stockfleth (1787–1866), vuodelta 1840
- Vuorimari, vuodelta 1821
- Ersä, vuosilta 1821–1827

Etelävirolla tarkoitetaan Tarton alueen kielimuotoa, josta edelleen ovat kehittyneet võron ja seton kielimuodot. Pohjoisvirolla tarkoitetaan Tallinnan alueen kielimuotoa. Vuoden 1755 saamenkielisen Uuden testamentin kielessä on piirteitä uumajansaamesta, ja teos loi niin sanotun ruotsinlapin kirjakielen, jonka oli tarkoitus olla ymmärrettävää kaikille, jotka käyttivät Uumajan Lapissa puhuttuja saamen kielten ja murteiden muotoja. Vuoden 1840 käännös on tehty pohjoissaameksi, mutta huomata täytyy, että kyseisestä kielestä käytetään myös nimitystä norjansaame. (Wichmann 1914: 704; Ikola 1982: 98, 101; Janse & Tol 2003: 117; Metzger & Coogan 2004: 771; Pajula 2006: 66; Koponen 2010: 45, 50–51.) Mikäli jatkotutkimus olisi korpuslingvistisiä menetelmiä hyödyntävä, niin sitä silmällä pitäen ainakin SIKOR:in Korp-ohjelmassa on sellaisia pohjoissaamenkielisiä korpuksia, joissa on uskonnollisia tekstejä (SIKOR 2015).

Tämän kandidaatintutkimuksen ansiot jakautuvat kolmeen osaan. Niitä ovat jäsentävä katsaus suomalaisen raamatunkäännöstyön ensimmäisiin vaiheisiin, korpuslingvistisen tutkimuksen ulottaminen vanhaan kirjasuomen ja kielihistorian alalle sekä paholaisnimistön määrällinen ja laadullinen tutkimus vanhan kirjasuomen merkkiteoksissa.

LÄHTEET

- Álgu-tietokanta. Sámegeielaidd etymologas̄ diehtovuodđđu = Saamelaiskielten etymologinen tietokanta*
Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, marraskuu 2006–. Päivitetään
jatkuvasti. – <http://kaino.kotus.fi/algu> 22.3.2016
- Biber, Douglas & Conrad, Susan & Reppen, Randi 2006: *Corpus Linguistics. Investigating Language Structure and Use*. 5. painos. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blokland, Rogier & Hasselblatt, Cornelius 2003: The endangered Uralic languages. – Janse, Mark & Tol, Sijmen (toim.), *Language death and language maintenance. Theoretical, practical, and descriptive approaches* s. 107–142. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Borin, Lars & Forsberg, Markus & Roxendal, Johan 2012: Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. – <https://korp.csc.fi> 22.1.2016.
- Delahunty, Andrew & Dignen, Sheila 2010: *Adonis to Zorro. The Oxford Dictionary of Reference and Allusion*. 3. painos. Oxford: Oxford University Press.
- Frazer, James George 1976: *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion (third edition). Part I. The Magic Art and the Evolution of Kings vol. II*. New York: St. Martin's Press.
- Frontain, Raymond-Jean & Wojcik, Jan 1980: *David Myth in Western Literature*. West Lafayette: Purdue University Press.
- Guthrie, Donald & Motyer, Alec & Stibbs, Alan M. & Wiseman, Donald J. 1975: *The New Bible Commentary. Revised*. 3. painos. Grand Rapids: WM. B. Eerdmans Publishing Co.
- Harva, Uno 1948: *Suomalaisten muinaisusko*. Helsinki: WSOY.
- Hastings, James (toim.) 1937: *Dictionary of the Bible*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Heininen, Simo 1992: Mikael Agricolasta vuoden 1642 Raamattuun. – Jussi Nuorteva (toim.). *Biblia 350. Suomalainen Raamattu ja Suomen kulttuuri* s. 11–19. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1994: *Mikael Agricolan Psalmtarin reunahuomautukset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomi-sarja 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2000: Ruuth, Christianus Bartholdi (noin 1560 - 1604): Viipurin koulun rehtori. – *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Biografiakeskuksen Kansallisbiografia-verkkójulkaisu*.

- Hjelt, Arthur 1909: *Mikael Agricola Uuden testamentin kääntäjänä*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Pöytäkirjat liitteinen. VIII. 1907–1908. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Holm-Nielsen, Svend & Noack, Bent & Achen, Sven Tito 1973: *Kirjeitä ja näkyjä*. Raamattu ja sen kulttuurihistoria 9. Helsinki: Kustannusyhtiö Otava.
- Hosiaislouma, Yrjö 2003: *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.
- Häkkinen, Kaisa 2007: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. 4. painos. Helsinki: WSOY.
- Ikola, Osmo 1967: Suomen kirjakieli. – Lauri Hakulinen (toim.), *Kirjoituksia suomen kielestä* s. 34–56. Tietolipas 51. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1982: Etelävirolainen käsikirja vuodelta 1691. – *Sananjalka* 24 s. 97–120.
- ISK = Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Esa & Pajunen, Anneli 2010: *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomi-sarja 199. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen-Kaila, Marja 1991: Agricolan Uuden testamentin temporaalirakenteet. – *Virittäjä* 95 (3) s. 255–280.
- 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomi-sarja 184. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jantunen, Jarmo 2015. Jarmo Jantunen, FT, professori, oppiaineen pääedustaja. Jyväskylän yliopiston kielen laitos, suomen kielen oppiaine. Henkilökohtainen tiedonanto 1.10.2015.
- Juusten, Paavali: *Se Pyhä Messu Somen kielen ei Pauin Mutta pyhän Euangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken (1575)*. Näköispainos. Toimittanut Martti Parvio. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1978.
- Kela, Maria 2007: *Jumalan kasvot suomeksi. Metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos. – <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3069-1> 13.1.2016.
- Koivusalo, Esa (toim.) & Hellemaa, Irene & Lehtimäki, Anja & Suhonen, Riitta 1980: *Index Agricolaensis: I A – P*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Koponen, Eino 2010: Johannes Tornaueksen Manuale Lapponicum murrepohjasta ja vaikutuksesta ruotsinlapin kirjakielen myöhempään kehitykseen. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa*

- Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 43–52. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kotimaisten kielten keskus 2015: Aineistopalvelu. – <http://kaino.kotus.fi> 22.1.2016.
- Kuiri, Kaija 2012: *Johdatus semantiikkaan*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab.
- Kulonen, Ulla-Maija 1990: Miten suomalaiset kiroilivat ennen kristinuskoo? – *Kielikello* 32 (4) s. 3–6.
- Kuula, Kari 2010: *Paholaisen biografia. Pahan olemus, historia ja tulevaisuus*. Helsinki: Kirjapaja.
- Kuusi, Matti 1963: Varhaiskalevalainen runous. – Matti Kuusi (toim.), *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus* s. 129–215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehikoinen, Laila 1995: *Suomea ennen ja nyt. Suomen kielen kehitys ja vaihtelu*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab.
- Lehikoinen, Laila & Kiuru, Silva 2001: *Kirjasuomen kehitys*. Uudistettu laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lehtinen, Outi 2015. Outi Lehtinen, tietojärjestelmäasiantuntija, Kotimaisten kielten keskus. Henkilökohtainen tiedonanto sähköpostitse 27.11.2015.
- Metzger, Bruce Manning & Coogan, Michael David 2004: *The Oxford Companion to the Bible*. New York: Oxford University Press.
- Ojansuu, Heikki 1909: *Mikael Agricolan kielestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista -sarja. Neljäs jakso, 7 osa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pajula, Marja 2006: Liiviläiset 1920- ja 1930-luvuilla. – Hannakaisa Holmi & Helena Sulkala (toim.), *TUTKIELMIA VÄHEMMISTÖKIELISTÄ JÄÄMERELTÄ LIIVINRANTAAN. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti VI*. Nordic-Baltic-Russian network of Finnic minority and regional languages, kolmas julkaisu. Studia humaniora ouluensia -julkaisusarja, osa 2.
- Palva, Heikki 1995: *Raamatun tietosanasto*. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY.
- Parvio, Martti 1988: *Suomen kirjallisuuden varhaisvaiheet keskiajalta 1640-luvulle*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto.
- Perälä, Anna 2007: Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus. – Kaisa Häkkinen (toim.), *Mikael Agricola. Abckiria. Kriittinen editio* s. 10–41. Mikael Agricolan teosten tieteelliset editiot 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Peširková, Jaroslava 1998: Czech Translations of the Bible. – Jože Krašovec (toim.), *The Interpretation of the Bible. The International Symposium in Slovenia* s. 1167–1200. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Rapola, Martti 1942: Kolmensadan vuoden takaisia puhdaskielisyystavoitteita. – *Virittäjä* 56 (1) s. 1–19.
- 1962: *Vanha kirjasuomi*. Tietolipas 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1965: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin: I Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys*. Muuttamaton jälkipainos. Liitteenä oikaisuja ja täydennyksiä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 197. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIKOR. *UiT Norjan arktisen yliopiston ja Norjan Saamelaiskäräjien tekstikokoelma*. Versio 01.03.2015. – <http://gtweb.uit.no/korp/> 17.4.2016.
- Suojanen, M. K. 1977: *Mikael Agricolan teosten indefiniittipronominin Totalitiivit*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 334. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Valk, Ülo 1997: *Perkele. Johdatus demonologiaan*. Sivilisaatiohistoria-sarja. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Väänänen, Kyösti 2011: Turun hiippakunnan paimenmuistio 1554–1721 -verkkojulkaisu. – *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Biografiakeskus*.
- West, M. L. 2007: *Indo-European Poetry and Myth*. New York: Oxford University Press.
- Wichmann, Yrjö (toim. pj.) 1914: *Tietosanakirja. 6 osa, Mandolini–Oulunsalo*. Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö.

Aineistolähteet

- Agricola, Mikael 2007a: Evankeliumit ja Apostolien teot (s. 1–393). [tekstikorpus]. Alkuperäisteos ilmestynyt painettuna 1548. Aineistona on Agricolan teosten 1. uudistettu näköispainos vuodelta 1987. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Agricola). Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. –
http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2ut1_rdf.xml 26.1.2016.
- 2007b: Uuden testamentin kirjeet ja Ilmestyskirja (s. 397–718). [tekstikorpus]. Alkuperäisteos ilmestynyt painettuna 1548. Aineistona on Agricolan teosten 1. uudistettu näköispainos vuodelta 1987. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Agricola). Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. –
http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2ut2_rdf.xml 26.1.2016.
- 2007c: Uuden testamentin reunahuomautukset. [tekstikorpus]. Alkuperäisteos ilmestynyt painettuna 1548. Aineistona on Agricolan teosten 1. uudistettu näköispainos vuodelta 1987. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Agricola) Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. –
http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2r_rdf.xml 26.1.2016.
- Biblia 2007a: Uuden testamentin nimiö ja esipuhe sekä evankeliumit ja Apostolien teot esipuheineen. [tekstikorpus]. Alkuperäisteos ilmestynyt painettuna 1642. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Biblia). Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2007. – http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/biblia/ut1_ev_rdf.xml 26.1.2016.
- Biblia 2007b: Uuden testamentin kirjeet ja Ilmestyskirja esipuheineen. [tekstikorpus]. Alkuperäisteos ilmestynyt painettuna 1642. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Biblia). Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2007. –
http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/biblia/ut2_kirj_rdf.xml 26.1.2016.
- Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Kirkon keskusrahasto. – <http://www.evl.fi/raamattu/1992/>.